

Documentary Analysis of the Reaction to Land Reform Policies in the 21st National Assembly

SeyyedMahmood Sadat Bidgoli¹ | Mahmood Sarkhanzadeh²

Abstract

Purpose: To understand the status of demands of Landless and non-landless farmers subject to land distribution, as well as small landowners, and their concerns and reactions to the implementation of land reforms by analyzing the content of their petitions submitted to the 21st National Assembly.

Method and Research Design: This descriptive-analytical study aims to analyze the content of petitions submitted by land-receiving and non-land-receiving farmers and small landowners during the 21st National Assembly period. The research also utilizes library resources. Based on the petitions of the 21st National Assembly, the study seeks to answer the question: Did farmers and small landowners, in addition to economic, ownership, and personal rights concerns, also have political concerns?

Findings and Conclusions: Analyzing the petitions reveals that land-receiving farmers were primarily focused on resolving land disputes with large local landowners and the misconduct of government agents. Farmers without “root rights” (ḥaqq-e rīša, ḥaqq-e nasaq) demanded equal rights with other land-receiving farmers. Small landowners, in their petitions, also pursued resolution of land disputes with large local landowners and government agents’ mismanagement. Due to the small size of their lands, small landowners sought to prevent their land from being redistributed. If their lands were to be redistributed, they requested similar privileges that had been given to large landowners in the first phase of land reforms. Both land-receiving and non-land-receiving farmers, as well as small landowners, were concerned about the livelihood of their families. Politically, they were not opposed to the government, and the tone of their petitions was in line with the Shah’s directives.

Keywords: Farmers; Small Landowners; Second Pahlavi; Land Reforms; Petitions; National Assembly.

Citation: Sadat Bidgoli, S. and Sarkhanzadeh, M. (2024). Documentary Analysis of the Reaction to Land Reform Policies in the 21st National Assembly. *Ganjine-ye Asnad*, 34(3), 112-143.

doi: 10.30484/ganj.2024.3175

**GANJINE-YE
ASNAD**
Historical Research &
Archival Studies Quarterly

Research paper

1. Associate Professor, Department of History, Research Institute of Imam Khomeini and Islamic Revolution, Tehran, Iran (Corresponding Author).

sadat@ri-khomeini.ac.ir

2. PhD Student, Department of History, Research Institute of Imam Khomeini and Islamic Revolution sarkhanmahmod@gmail.com

Copyright © 2024, NLAI (National Library & Archives of I. R. Iran).

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and adapt the material for any purpose.

Ganjine-Ye Asnad

«135»

Peer-reviewed Journal | National Library & Archives of I. R. Iran, Archival Research Institute

ISSN: 1023-3652 | E-ISSN: 2538-2268

Digital Object Identifier(DOI): 10.30484/ganj.2024.3175

Indexed by Google Scholar, Researchgate, ISC, SID & Iran Journal | <http://ganjineh.nlai.ir>

Vol: 34, No: 3, Autumn 2024 | pp: 112 -143 (32) | Received: 17, Feb. 2024 | Accepted: 29. Apr. 2024

Historical research

تحلیل سندی بازخورد اجرای اصلاحات ارضی در مجلس بیست و یکم شورای ملی

سید محمود سادات بیدگلی^۱ | محمود سرخانزاده^۲

فصلنامه تحقیقات تاریخی
و مطالعات آرشیمی

مقاله پژوهشی

چکیده:

هدف: شناخت وضعیت مطالبات زارعان مشمول و غیرمشمول واگذاری زمین و خرده مالکان، نگرانی و واکنش آنان به اجرای اصلاحات ارضی با بررسی محتوایی عرایض ارسالی شان به دوره بیست و یکم مجلس شورای ملی.

روش/رویکرد پژوهش: این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی به دنبال تحلیل محتوای عرایض ارسالی زارعان مشمول و غیرمشمول واگذاری زمین و خرده مالکان، به دوره بیست و یکم مجلس شورای ملی است؛ هم چنین از منابع کتابخانه‌ای نیز استفاده شده است. پژوهش بر پایه اسناد عرایض دوره بیست و یکم مجلس شورای ملی به دنبال پاسخ گویی به این پرسش است که آیا زارعان و خرده مالکان به جز مسائل اقتصادی، مالکیتی و پیگیری حقوق فردی، دغدغه مسائل سیاسی را نیز داشته‌اند؟

یافته‌ها و نتایج: بررسی اسناد عرایض نشان می‌دهد که زارعان مشمول واگذاری زمین پیگیر منازعات ملکی خود با مالکان بزرگ محلی و سوء عملکرد مأموران دولت بودند و زارعان بدون نسق زراعی (زارعانی که مشمول واگذاری زمین) نبودند خواستار حقوق برابر با دیگر زارعان مشمول واگذاری اراضی بودند. خرده مالکان نیز در عرایض خود پیگیر منازعات ملکی با مالکان بزرگ محلی و سوء عملکرد مأموران دولت بودند. خرده مالکان به علت وسعت کم زمین‌های زراعی شان از دولت می‌خواستند تا اراضی شان واگذار نشود و در صورت واگذاری اراضی شان خواستار امتیازاتی بودند که در مرحله اول به بزرگ مالکان داده شده بود. زارعان مشمول واگذاری زمین و زارعانی که مشمول واگذاری نبودند و خرده مالکان نگران معیشت خانواده خود بودند و به لحاظ سیاسی مخالف حکومت نبودند و ادبیات این عریضه‌ها هم صدایی با منویات شاه است.

واژه‌های کلیدی: زارعان؛ خرده مالکان؛ پهلوی دوم؛ اصلاحات ارضی؛ عرایض؛ مجلس شورای ملی.

استناد: سادات بیدگلی، سید محمود و سرخانزاده، محمود. (۱۴۰۳). تحلیل سندی بازخورد اجرای اصلاحات ارضی در مجلس بیست و یکم شورای ملی. *گنجینه اسناد*، ۳۴(۳)، ۱۱۲-۱۴۳ | doi: ۱۰.۳۰۴۸۴/ganj.۲۰۲۴.۳۱۷۵

گنجینه اسناد

۱۳۵

فصلنامه علمی | سازمان اسناد و کتابخانه ملی ج.ا.ایران - پژوهشکده اسناد

شاپا (چاپی): ۱۰۲۳-۳۶۵۲ | شاپا (الکترونیکی): ۲۵۲۸-۲۲۶۸

شناسانه برنمود رقمی (DOI): ۱۰.۳۰۴۸۴/ganj.۲۰۲۴.۳۱۷۵

نمایه در Google Scholar, Reserachgate, SID, ISC و ایران ژورنال | <http://ganjineh.nlai.ir>

سال ۳۴، دفتر ۳، پاییز ۱۴۰۳ | صص: ۱۱۴-۱۴۳ (۳۲)

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۲۸ | تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۲/۱۰

تحقیقات تاریخی

۱. دانشیار گروه تاریخ پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

sadat@ri-khomeini.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری تاریخ انقلاب اسلامی، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، تهران، ایران.

sarkhanmahmod@gmail.com

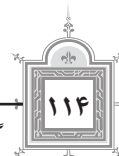
۱. مقدمه

عریضه‌نویسی از دیرباز بخشی از فرهنگ ایرانیان بوده‌است و آن‌ها در تقابل با مشکلات سخت به مقامات بالاتر و مسئول عریضه می‌نوشتند. «عریضه» یا شکوائیه نامه‌ای است که از فرد پایین به مقام بزرگ‌تر نوشته می‌شود. هم‌چنین عریضه نامه‌ای است که کسی به شخصیت مهمی می‌نویسد و یا متضمن شکایت از کسی است (دهخدا، ۱۳۷۷؛ معین، ۱۳۴۳)؛ از این رو عریضه معنای شکایت‌نامه هم می‌دهد. به‌علت بی‌سوادی مردم عادی، عریضه را افرادی می‌نوشتند که با نوشتن آن آشنایی داشتند. بدین ترتیب عریضه‌نویسی عمل و شغل عریضه‌نویسان بود و معمولاً خطاب به مقام‌های رسمی نوشته می‌شد (سادات و عامری، ۱۳۹۷، ص ۷۸). از دوره مشروطه همواره یکی از راه‌های تظلم‌خواهی نوشتن عریضه به مجلس و شکایت از دستگاه‌های اجرایی بوده‌است. برهم خوردن نظم هزارساله بین مالک و زارع در ایران در پی تصویب قانون اصلاحات ارضی در دوره بیست و یکم مجلس و هم‌زمانی اجرای مراحل اول و دوم این قانون در این دوره مجلس بی‌تردید واکنش‌ها و شکایاتی را در پی داشت که بررسی آن به شناخت بازخورد اجرای این قانون در بین مردم، کمک می‌کند. برای آگاهی از این بازخوردها باید به سراغ شکایات کتبی مردم رفت؛ بنابراین جامعه آماری پژوهش حاضر افرادی هستند که به‌علت اجرای اصلاحات ارضی و بی‌توجهی دولت به شکایاتشان، به مجلس به‌عنوان مرجع تظلم‌خواهی عریضه نوشته‌اند.

۲. پیشینه پژوهش

درزمینه عریض زارعان و خرده‌مالکان به مجلس بیست و یکم مقاله‌ای از حبیب بابایی (۱۳۹۲) با عنوان «شکایات روستاییان آذربایجان به مجلس بیست و یکم شورای ملی (۱۳۴۲ش-۱۳۴۶ش)»^۱ نوشته شده‌است که به شکایات ارسال‌شده کشاورزان به مجلس و دعاوی ملکی آن‌ها با مالکان پرداخته‌است. در این مقاله درزمینه شکایات کشاورزان از اجرای اصلاحات ارضی سه سند برای نمونه معرفی و بازخوانی شده‌است. رضا نژادنقی در کتاب *نظام زمین‌داری و اصلاحات ارضی در مراغه (از آغاز تا پایان اصلاحات ارضی)*^۲ به اهداف اصلاحات ارضی، مراحل، وضعیت کشاورزی و روستاییان مراغه پرداخته‌است و صرفاً دو سند را معرفی کرده‌است. در سند اول از ارسنجانی مجری اصلاحات ارضی درخواست شده‌است که اقساط زارعان یک روستا به دلیل زیادبودن مبلغ اقساط اراضی واگذارشده کاهش یابد و در سند دوم درخواست زارعان روستای دیگر از سازمان اصلاحات ارضی مبنی بر کاهش قیمت روستای واگذارشده آورده شده‌است. شهین رعنائی نیز در کتاب *اصلاحات ارضی در استان کردستان ۱۳۴۱ش-۱۳۵۳ش*^۳ به

۱. فصل‌نامه علمی-ترویجی اسناد بهارستان، دوره جدید، شماره اول، بهار ۱۳۹۲.
۲. تهران، نشر منشور سمیر، ۱۴۰۱.
۳. تهران، نشر شیرازه کتاب ما، ۱۳۹۷.

ویژگی‌های نظام زمین‌داری، پیشینه، قوانین، مراحل اجرای اصلاحات ارضی در کردستان، پیامدهای اجتماعی اجرای آن در کردستان نظیر شکاف طبقاتی، سطح درآمد، وضعیت اشتغال و جابه‌جایی جمعیتی پرداخته‌است. محمد اکبرپور و فرزاد میرزایی قلعه هم در کتاب *اصلاحات ارضی و توسعه روستایی در ایران^۱* به قانون اصلاحات ارضی، مراحل، پیامدهای اجرای آن، تشکیل شرکت‌های تعاونی روستایی، کشت و صنعت‌ها و اصلاحات ارضی بعد از انقلاب اسلامی در ایران پرداخته‌اند.

علی طبری در کتاب *نگاهی به ساختار و کارکرد مجلس شورای ملی (دوره‌های بیست و یکم و بیست و دوم)*: (مجموعه مقالات ششمین همایش تخصصی تاریخ مجلس)^۲ ۶۵ مقاله منتخب از ششمین همایش تخصصی تاریخ مجلس (دوره‌های بیست و یکم و بیست و دوم) را گردآوری کرده‌است؛ ولی به موضوع پژوهش حاضر نپرداخته‌است.

رضا سرلک در مقاله «اصلاحات ارضی، بررسی اوضاع کشاورزی در دوره پهلوی دوم»^۳ به اجرای اصلاحات ارضی، زوال کشاورزی و دامداری ایران و تشکیل شرکت‌های تعاونی زارعی و ناکارآمدبودن این شرکت‌ها پرداخته‌است. محمدجواد موسی‌نژاد و محمدباقر خرم‌شاد در مقاله «دولت پهلوی، اصلاحات ارضی و نظریه توسعه روستو»^۴ بر پایه نظریه توسعه روستو به اصلاحات ارضی، و وضعیت تولیدات کشاورزی ایران در دوره پهلوی دوم پرداخته‌است.

با بررسی پیشینه‌های مذکور می‌توان گفت که تاکنون تحلیلی از مطالبات زارعان و خرده‌مالکان براساس عرایض ارسال شده آنان به مجلس بیست و یکم انجام نشده‌است. موضوع پژوهش حاضر بررسی عرایض ارسال شده زارعان و خرده‌مالکان در زمان اجرای اصلاحات ارضی به مجلس بیست و یکم با هدف شناخت مطالبات زارعان و خرده‌مالکان و آشنایی با نگرانی‌های آنان بین سال‌های ۱۳۴۲ش-۱۳۴۶ش و واکنش مجلس بیست و یکم به این مطالبات است.

از نظر شاکیان، مجلس قدرت آن را داشت که با پیگیری و پرسش از مقامات مسئول و تصویب قوانین جدید، انتظارات شاکیان را محقق کند و در جهت بهبود وضعیت و رفع مشکلاتشان کاری انجام دهد.

در راستای این هدف تلاش می‌شود تا به پرسش‌های زیر پاسخ داده شود:

- ۱- مطالبات زارعان و خرده‌مالکان از مجلس بیست و یکم چه بود؟
- ۲- واکنش مجلس در برابر عرایض زارعان و خرده‌مالکان چه بود؟
- ۳- آیا زارعان و خرده‌مالکان به جز مسائل اقتصادی، مالکیتی و پیگیری حقوق فردی، دغدغه مسائل سیاسی را نیز داشتند؟

۱. تهران، نشر مهکامه، ۱۳۹۵.
۲. تهران، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، سال ۱۴۰۰.
۳. مجله اطلاعات سیاسی اقتصادی، شماره ۲۱۱-۲۱۲، فروردین ۱۳۸۴.
۴. فصل‌نامه علوم اجتماعی، سال ۲۶، شماره ۷۶، بهار ۱۳۹۶.

برای پاسخ به پرسش‌های مطرح‌شده، مقاله در دو بخش سامان داده شده‌است: در بخش نخست، بررسی محتوا و مضمون عریضه و مشخص کردن مشکلی که عریضه‌نویس به سبب آن عریضه را ارسال کرده‌است، آورده شده‌است. بخش دوم، شامل تحلیل واژگان، عبارات، الفاظ و ادبیات نوشتاری عریض است.

این مقاله به روش تاریخی و شیوه توصیفی-تحلیلی و با بهره‌گیری از عریض مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی^۱ و نیز منابع کتابخانه‌ای نوشته شده‌است.

۳. جامعه آماری

جامعه آماری پژوهش ۹۰ برگ سند از عریض ارسالی زارعان و مالکان به مجلس بیست‌ویکم موجود در مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی است. اطلاعات و داده‌های اسناد به تفکیک جنسیت، علت عریضه‌نویسی و تعداد عریضه‌ها در نرم‌افزار اکسل وارد شده‌است. ۴۸ عریضه جمعی، و ۴۲ عریضه فردی است. از ۹۰ عریضه ۵۸ عریضه مربوط به زارعان است و شامل عریضه زارعان مشمول و غیرمشمول یعنی زارعان فاقد حق نسق و خوش‌نشین^۲ است. ۳۲ عریضه متعلق به خرده‌مالکان است. ۲۸ عریضه شامل موضوعاتی است که به مالک و زارع به صورت مشترک مرتبط است. ۴ عریضه از ۹۰ عریضه متعلق به خرده‌مالکان زن است که براساس قانون اصلاحات ارضی زمین‌هایشان مشمول واگذاری شده‌است.

در این مقاله عریض زارعان و خرده‌مالکان در بازه زمانی ۱۳۴۲ش-۱۳۴۶ش (مجلس بیست‌ویکم) بررسی و تحلیل می‌شود. برای تحلیل محتوای عریض، ابتدا مشکل مسبب ارسال عریضه مشخص شد و برحسب موضوع در سه دسته به شرح زیر تقسیم‌بندی شد:

۱- مطالبات مالکیتی شامل تصرف املاک خرده‌مالکان توسط مالک بزرگ محلی، ممانعت از واگذاری زمین به زارعان، واگذاری برحسب نسق زراعی؛

۲- مطالبات دولتی شامل ضعف دستگاه اداری، عملکرد مأموران دولت، و رسیدگی نشدن به شکایات در ادارات دولتی؛

۳- مطالبات مدنی شامل حق برابری و بهره‌مندی از استثنائات قانون اصلاحات ارضی. در جدول ۱ تعداد عریض ارسالی زارعان و خرده‌مالکان به دوره بیست‌ویکم مجلس آمده‌است.

تعداد کل عریض	تعداد عریض خرده‌مالکان	تعداد عریض زارعان
۹۰	۳۲	۵۸

۱. برای کوتاه‌شدن ارجاعات داخل متن، اسناد استفاده‌شده از کتاب‌خانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی به صورت سرواژه «کها» نوشته شده‌است.

۲. در روستاهای ایران کسانی هم می‌زیستند که نه مالک زمین بودند و نه اجاره‌دار. این دسته قشر اجتماعی خاصی را تشکیل می‌دادند که خوش‌نشین نامیده می‌شدند. خوش‌نشین به معنی لغوی، یعنی کسی که راحت نشسته‌است. آن‌ها نه زمینی را زیر کشت می‌بردند و نه مالک آن بودند؛ پس لازم نبود نگران دشواری‌های کار کشاورزی باشند و زندگی آسوده‌تری داشتند. خوش‌نشین به آن دسته از ساکنان روستاها اطلاق می‌شود که نه زمین‌دار هستند و نه زمینی در اجاره دارند و نه با سهم‌بری از محصول کاشته‌شده، معاش خود را تأمین می‌کنند. خوش‌نشینان قشری همگون نبودند؛ در واقع آن‌ها از ۳ دسته کاملاً متمایز تشکیل می‌شدند: دسته اول اقلیت ممتاز متشکل از مردان کاسب و سوداگر بودند. چون مالکان به خرید و فروش، کرایه‌دادن ابزار کار، دادن خدمات و وام‌دادن به روستاییان علاقه‌ای نداشتند، این‌ها نقش برجسته‌ای در اقتصاد روستا بازی می‌کردند و شامل این اصناف بودند: دست‌فروش‌ها (پله‌وران)، دکان‌داران روستا، نزول‌خوران محلی، تاجر بازار، دلالان عمده‌خر، اجاره‌دهندگان آسیاب و اجاره‌دهندگان گاو برای شخم زمین (گاویندان، همه گاوهای روستا متعلق به آن‌ها بود)؛ دسته دوم متشکل از کارگران غیرکشاورزی بودند که خدمات متنوعی را ارائه می‌دادند و لوازم موردنیاز روستاییان را می‌ساختند؛ و دسته سوم کارگران کشاورزی بودند که اشتغال منظمی نداشتند. نسق: حق استفاده از زمین زراعی ده بدون داشتن حق مالکیت آن؛ زارعان مشمول: زارعانی که برای زمین‌دار شدن قرارداد سهم‌بری داشتند.

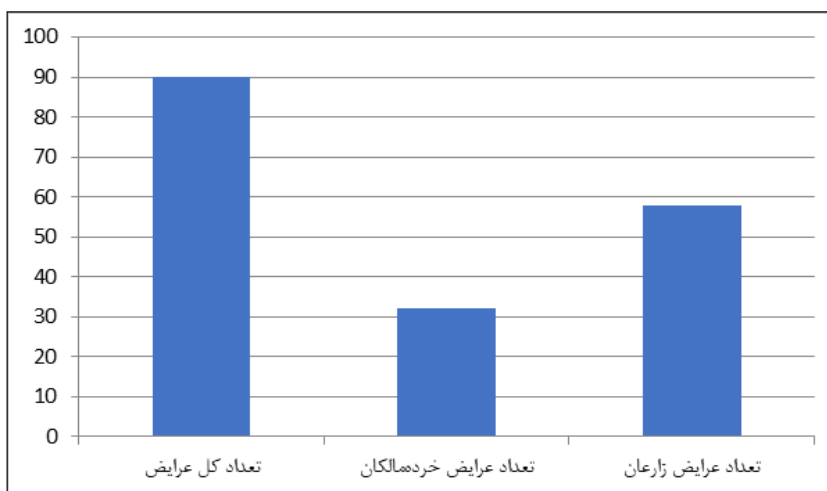
جدول ۱

فراوانی عریض ارسالی خرده‌مالکان و زارعان به مجلس

نمودار ۱

فراوانی عرایض ارسالی خردهمالکان و
زارعان به مجلس

نمودار ۱ نشان می‌دهد که بیشترین عریضه را زارعان به مجلس بیست و یکم نوشته‌اند؛ دلیل این امر را می‌توان در رفتار دوگانه دولت جست‌وجو کرد که پس از شروع قاطع اصلاحات ارضی در سال ۱۳۴۰ش، در سال‌های ۱۳۴۲ش به بعد شتاب در واگذاری اراضی را کاهش داد (آبراهامیان، ۱۳۷۷، ص ۵۲۱)؛ ضمن آنکه شرط واگذاری زمین به زارعان، داشتن نسق زراعی بود و براساس قانون اصلاحات ارضی خوش‌نشینان و کشاورزان بدون نسق زراعی، مشمول واگذاری زمین نبودند (آبراهامیان، ۱۳۷۷، ص ۵۲۰). در دوره نخست‌وزیری علی‌امینی و در دی ۱۳۴۰ مرحله اول اصلاحات ارضی را حسن ارسنجان‌ی وزیر کشاورزی اجرا کرد (آوری و همکاران، ۱۳۹۰، ص ۹۱). طبق مرحله اول مالکان بزرگ می‌بایست همه زمین‌های کشاورزی مازاد بر یک ده شش‌دانگ خود را به زارعان واگذار می‌کردند یا به دولت می‌فروختند (لمتون، ۱۳۹۴، صص ۷۳-۷۴). البته در خود قانون اصلاحات ارضی به‌علت پاره‌ای دلایل خاص اقتصادی، باغات میوه، مراتع، نهالستان‌ها و مزارع مکانیزه استثناء شده بود و به‌راحتی امکان داشت مالکان بزرگ مشمول در مرحله اول، بخش عمده‌ای از زمین‌های متعلق به خود را به یکی از این انواع تبدیل کنند (کدی، ۱۳۶۹، ص ۲۸۲). پرداخت غرامت به زمین‌داران برحسب ارزیابی‌های مالیاتی پیشین محاسبه می‌شد و طی ۱۰ سال توسط بانک کشاورزی پرداخت می‌شد (لمتون، ۱۳۹۴، ص ۸۱). زمین‌های خریداری‌شده توسط دولت می‌بایست به کشاورزانی که بر روی همان زمین‌ها کار می‌کردند و صاحب‌نسق بودند، فروخته می‌شد (آبراهامیان، ۱۳۷۷، ص ۵۲۰). به زارعان در صورتی زمین واگذار می‌شد که عضو شرکت‌های تعاونی محلی‌ای می‌شدند که در هر ده تشکیل می‌شد (خسروی، ۱۳۵۸، صص ۱۵۱-۱۵۲).

با برکناری امینی از نخست‌وزیری، علم مأمور تشکیل کابینه شد. او طرح ارسنجانی را برای مرحله دوم تعدیل کرد و میزان بودجه تعاونی‌های روستایی را کاهش داد. در مرحله دوم مالکان می‌توانستند، کشاورزان اجاره‌دار، کارگران مزدبگیر یا ماشین‌آلات کشاورزی را جایگزین نسق‌داران کنند و حدود نصف یک ده شش‌دانگ را برای خود حفظ کنند (آبراهامیان، ۱۳۷۷، ص ۵۲۱). این مرحله عمده‌تاً قانونی در جهت اصلاحات اجاره‌ای بود و بیشتر نظر مالکان را جلب کرد (فوران، ۱۳۷۷، ص ۴۸۳). ارسنجانی می‌خواست تا حدامکان زمین‌های ملاکین بزرگ را به کشاورزان انتقال دهد. پس از استعفای او برخلاف هدف او و آرزوی بسیاری از کشاورزان برای زمین‌دار شدن در تکمیل مرحله اول اصلاحات، اقدامات ناچیزی انجام شد؛ نظیر تأسیس تعداد بیشتری از تعاونی‌های روستایی و تأمین بذر جدید و ارائه کمک‌های دیگر برای افزایش محصول کشاورزان (کدی، ۱۳۶۹، ص ۲۸۵). همچنان‌که ارسنجانی همواره تأکید می‌کرد، هدف از اصلاحات ارضی ایجاد کشاورزان مستقل بود (آبراهامیان، ۱۳۷۷، ص ۵۲۰).

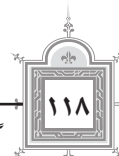
در ۲۷ دی ۱۳۴۱ مرحله دوم اصلاحات ارضی تصویب شد و زمین‌های خرده‌مالکان مشمول واگذاری شد (لمتون، ۱۳۹۴، ص ۱۰۸). خرده‌مالکان می‌توانستند یکی از شقوق سه‌گانه زیر را انتخاب کنند: یکم: زمین‌ها را به زارع همان ملک به مدت سی سال نقدی اجاره بدهند. مبلغ اجاره هر ۵ سال یک‌بار قابل تجدیدنظر بود؛ دوم: زمین‌ها را به قیمت توافق شده به دهقانان بفروشند؛ و سوم: زمین‌ها را براساس سهم‌بری محصول که در گذشته بین مالک و زارع وجود داشت بین خود و زارع تقسیم کنند (نشریه سازمان اصلاحات ارضی، ۱۳۴۴، ص ۳۴). هدف اصلی، اعمال محدودیت بر مالکان بود؛ ولی شکل نهایی آن که در سال ۱۳۴۳ ش و با تأخیر در مجلس بیست‌ویکم تصویب شد با طرح نخست کاملاً متفاوت بود (هوگلاند، ۱۳۹۲، ص ۱۲۲) و برای فروختن زمین به زارعان مستأجر، اجباری وجود نداشت (روزنامه اطلاعات ۱۴ مهر ۱۳۴۶، شماره ۱۲۴۰۲، ص ۱).

رفتار دوگانه دولت در اجرای قانون اصلاحات ارضی و شرط داشتن نسق زراعی برای واگذاری زمین، زارعان بدون نسق و خوش‌نشینان را وادار کرد تا برای رفع تبعیض و احقاق حقوق خود و زمین‌دار شدن، بیشتر از خرده‌مالکان به مجلس عریضه بنویسند.

۴. مجلس بیست‌ویکم و اهمیت آن

مقدمات انتخابات دوره بیست‌ویکم مجلس شورای ملی با تشکیل کنگره‌ای به نام «کنگره آزادزان و آزادمردان» فراهم شد. این کنگره در واقع برای دست‌چین کردن نمایندگان هم‌سو با اصلاحات مدنظر شاه تشکیل شده بود. تقریباً همهٔ انتخاب‌شدگان این دورهٔ مجلس شورای ملی، نامزدهای این کنگره بودند. تصویب و تأیید صورت‌کandidاها نیز از سوی پنج نفر شامل: احمد نفیسی

۱. کشاورز اجاره‌دار (اجاره‌کار): کشاورزی که بر روی زمین مالک کار می‌کند و سهم مالک را به صورت نقدی یا از محصول تولیدشده می‌پردازد.

شهردار تهران و رئیس کنگره؛ حسن علی منصور رئیس کانون مترقی؛ عطاءالله خسروانی وزیر کار؛ حسن زاهدی رئیس بانک کشاورزی و نصرت‌الله معینیان وزیر مشاور و سرپرست تبلیغات انجام شده بود (مروار، ۱۳۸۶، صص ۱۶۴-۱۶۵). قطعنامه کنگره هم تأکید بر پایبندی و اعتقاد به اصول شش‌گانه شاه بود. احمد نفیسی رئیس کنگره، اهداف کنگره را برشمرد؛ که مهم‌ترین آن ابراز وفاداری و هم‌راستایی با انقلاب سفید شاه بود. از میان نمایندگان دوره بیست‌ویکم، فقط ۱۳ نفر، از نامزدهای کنگره نبودند و مابقی فهرست، همه نامزدهای کنگره بودند (بصیرت‌منش، ۱۴۰۱، ص ۸۸). محمدرضاشاه با استفاده از این کنگره، موفق شده بود تا برای حمایت از برنامه‌هایش مجلس جدیدی را تشکیل بدهد که فاقد افراد مستقل و یا افرادی بود که دارای استعداد پدید آوردن استقلال برای خودشان باشند (مروارید، ۱۳۷۷، ص ۷۹).

دوره بیست‌ویکم مجلس شورای ملی در ۱۴ مهر ۱۳۴۲ افتتاح شد (روزنامه اطلاعات، ۱۴ مهر ۱۳۴۲، شماره ۱۱۲۱۰، ص ۱۳)؛ و دوره چهارساله آن که قرار بود در ۲۳ مهر ۱۳۴۶ پایان یابد، به‌موجب فرمان شاه در ۱۳ مهر ۱۳۴۶ پایان یافت. (بصیرت‌منش و منصور، ۱۳۹۴، ص ۳۷۵). انتخابات این دوره در ۲۶ شهریور ۱۳۴۲ برگزار شد. در این دوره ۱۹۳ نماینده به مجلس راه یافتند و اعتبارنامه ۱۹۰ نماینده بدون گفت‌وگو تصویب شد. عبدالله ریاضی هم بر صندلی ریاست تکیه زد (بصیرت‌منش و منصور، ۱۳۹۴، صص ۱۹۷-۳۹۸).

اولین اقدام مجلس بیست‌ویکم تعیین تکلیف بیش از شش صد لایحه دوره فترت مجلس بود که تمامی آن‌ها به تصویب رسید (بصیرت‌منش و منصور، ۱۳۹۴، ص ۶۴). اعضای کمیسیون عرایض این دوره مجلس، علی‌اکبر صفی‌پور، غلام‌رضا بهادری، ابوالفضل حادقی، جهان‌گیر سرتیپ‌پور، ابوالفضل اقبالی و رحیم زه‌تاب فرد بودند (بصیرت‌منش و منصور، ۱۳۹۴، ص ۱۸۱).

از آنجاکه مهم‌ترین برنامه اصلاحی دولت، اجرای اصلاحات ارضی بود، با جلوگیری از راه‌یابی مالکان بزرگ و اشراف به مجلس بیست‌ویکم (بصیرت‌منش، ۱۴۰۱، ص ۸۵) و تصویب قانون مهم اصلاحات ارضی توسط نمایندگان این دوره مجلس که حامی اصلاحات مدنظر شاه بودند (بصیرت‌منش و منصور، ۱۳۹۴، ص ۱۶۷) انتظار می‌رفت که اجرای اصلاحات ارضی به‌شکل سراسری و بدون هیچ مشکلی از طرف دولت انجام شود؛ ولی استثنائات موجود در قانون اصلاحات ارضی که در دی‌ماه ۱۳۴۰ ش اجرا شد، رفتار دوگانه دولت در واگذاری اراضی در سال‌های ۱۳۴۲-۱۳۴۶ ش، تعدیات مالکان بزرگ محلی و تباری مأموران دولت با آنان و تضییع حقوق زارعان و خرده‌مالکان، موجب نارضایتی زارعان و خرده‌مالکان شد. عرایض ارسال‌شده زارعان و خرده‌مالکان به مجلس، نشان‌دهنده مقاومت مالکان بزرگ با کمک تباری با ادارات دولتی و هم‌چنین نحوه عملکرد مأموران دولت در پی اجرای اصلاحات ارضی در ایران

است. از نظر شاکیان، مجلس می‌توانست به‌عنوان مرجع تظلم‌خواهی، ضمن آگاهی از ایرادات موجود در قانون تصویب‌شده، در جهت رفع ایرادات و کمک به مشکلات شاکیان اقدام کند. در زمینه تحلیل مطالبات عرایض ارسال‌شده زارعان و خرده‌مالکان به مجلس بیست‌ویکم و واکنش نمایندگان مجلس در زمینه شکایت از قانون تصویب‌شده خود مجلس پژوهشی تاکنون ارائه نشده است.

از مهم‌ترین مسائل دوره بیست‌ویکم مجلس، علاوه بر تصویب قانون اصلاحات ارضی، هم‌زمانی اجرای مراحل اول و دوم این قانون با این دوره مجلس بود. مباحث طرح‌شده در زمینه اصلاحات ارضی در این دوره مجلس، در جدول ۲ آمده است.

مباحث مطروحه درباره اصلاحات ارضی در مجلس بیست‌ویکم
۱. آیین‌نامه اصلاحات ارضی - مصوب ۳ مرداد ۱۳۴۳ مجلس شورای ملی کمیسیون خاص مشترک مجلسین
۲. آیین‌نامه اجرایی مواد الحاقی به قانون اصلاحات ارضی (که رد آن به تصویب مجلسین رسیده بود) - مصوب ۲۹ دی ۱۳۴۳ مجلس شورای ملی
۳. رد لایحه اضافه کردن تبصره به بند ۱۰ ماده اول قانون اصلاحی قانون اصلاحات ارضی - مصوب ۲۱ خرداد ۱۳۴۴ مجلس شورای ملی

جدول ۲

اهم مصوبات مجلس بیست‌ویکم
در زمینه اصلاحات ارضی

۵. تحلیل محتوای عرایض مجلس بیست‌ویکم عرایض زارعان

در مقاله حاضر ۵۸ برگ سند عریضه زارعان (شامل ۶۲ موضوع)^۱ به دوره بیست‌ویکم مجلس بررسی شده است. اگرچه برخی از دهقانان از اجرای اصلاحات ارضی راضی بودند، ولی عرایض نشان می‌دهد که مواردی از ناخشنودی از دست مالکان بزرگ محلی، عملکرد مأموران دولت و استثنائات موجود در قانون اصلاحات ارضی ثبت شده است. مطالباتی که موجب شد زارعان به نوشتن عریضه به مجلس اقدام کنند ۳ موضوع را شامل می‌شود که در جدول ۳ و نمودار ۲ آمده است.

۱. در بعضی از عرایض به بیش از یک موضوع اشاره شده است؛ به همین دلیل تعداد مطالبات ذکر شده در جدول از تعداد عرایض بیشتر است.

تعداد	علت عریضه نویسی
۳۷	۱. مطالبات مالکیتی (تصرف زراعی توسط مالک بزرگ محلی و ممانعت از واگذاری زمین به زارعان، اعتراض به واگذاری زمین برحسب نسق زراعی)
۱۴	۲. مطالبات دولتی (ضعف دستگاه اداری، سوء عملکرد مأموران مجری اصلاحات ارضی و سایر مقامات دولتی و رسیدگی نشدن به شکایات در ادارات دولتی)
۱۱	۳. مطالبات مدنی (حق برابری، رفع تبعیض و اجرای اصلاحات ارضی و برخورد ارشدن از زمین زراعی مانند زارعان دارای حق نسق)

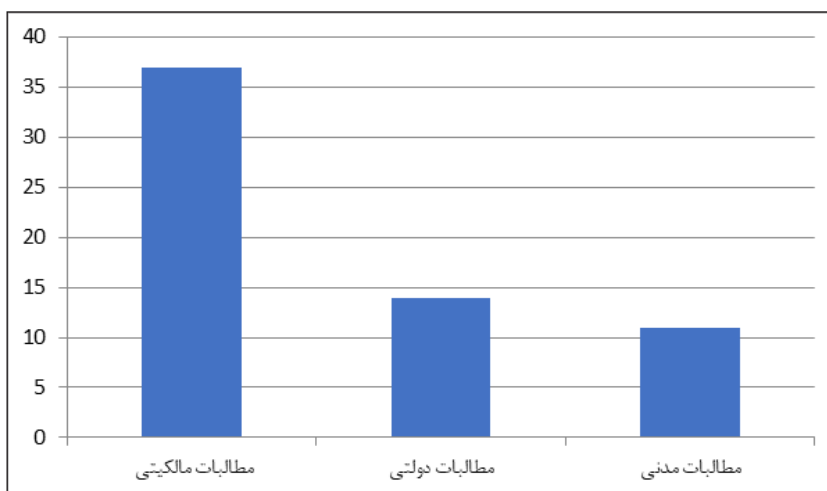
جدول ۳

علت عریضه نویسی زارعان مشمول
و غیرمشمول واگذاری زمین و تعداد
عرایض

نمودار ۲

فراوانی علت عریضه‌نویسی زارعان

طبق نمودار ۲ بیشتر عرایض مربوط به مطالبات مالکیتی است. علت این امر را می‌توان در شرط داشتن نسق زراعی برای واگذاری زمین به زارعان و واگذاری زمین به هر زارع صرفاً بر مبنای حق نسق دانست. مساحت نسق‌های زراعی یکسان نبود و سهم زمین بعضی از زارعان بیشتر شده بود (کمام ۲۱/۵۲/۵/۳/۱/۱۵؛ کمام، ۲۱/۵۱/۵/۳/۲/۳۲). از طرفی مالکان بزرگ محلی به علت داشتن روابط با مقامات دولتی مانع واگذاری زمین به زارعان می‌شدند و حتی زمین‌های زارعان را بعد از واگذاری مجدداً تصرف می‌کردند. پیامدهای ناشی از نقص قانون اصلاحات ارضی، بی‌توجهی دولت به خواسته‌های زارعان، و همکاری مأموران دولت با مالکان بزرگ محلی و تضییع حقوق زارعان، موجب شد زارعان برای احقاق حقوق خود عریضه‌های بیشتری به مجلس بنویسند.

مطالبات دولتی

بخشی از عرایض زارعان در زمینه مطالبات دولتی به علت عدم بررسی کارشناسانه محتوای قانون اصلاحات ارضی و نبود کارشناسان خبره برای اجرای آن بود. با وجود اینکه اجرای اصلاحات ارضی برای برنامه سوم توسعه پیش‌بینی شده بود، ولی شاه اجرای آن توسط سازمان برنامه را رد کرده بود. دلیل اصلی هم این بود که شاه بیشتر به دنبال ایده‌های خود بود و نمی‌خواست خود را در چارچوبی مشخص محدود کند و بر اساس ضوابط کار کند (مجیدی و دیگران، ۱۳۸۱، ص ۳۵۱). عریضه زارعان آمل به مجلس بیانگر اشتباه مأموران اداره اصلاحات ارضی در تعیین زیاد مال‌الاجاره است که شکایتشان در سازمان اصلاحات ارضی مازندران به علت عدم رسیدگی بدون نتیجه مانده بود (کمام، ۲۱/۵۲/۵/۳/۱/۸۹).

زارعان قریه قاسم آباد همدان به تعیین مال الاجاره زیاد اعتراض داشتند (کمام، ۲۱/۵۱/۵/۳/۲/۴۵). علت اصلی این مسئله را باید در تنگدستی زارعان به علت درآمد کم کشاورزی پیگیری کرد. کشاورزان منبع درآمد دیگری به جز کشاورزی نداشتند و پرداخت مال الاجاره زیاد، به نگرانی های معیشتی آنان افزوده شده بود؛ به طوری که ترس از فقر و گرسنگی در عرایض دیده می شود (کمام، ۲۱/۵۰/۵/۳/۲/۲۹؛ کمام، ۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۳۹؛ کمام، ۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۲۴).

بخشی از مطالبات دولتی هم به علت سوء عملکرد مأموران اصلاحات ارضی و سایر مقامات دولتی و یا تبانی شان با مالکان بزرگ محلی بود که در عرایض وجود دارد (کمام، ۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۱۲۱). در نمونه ای مالک بزرگ محلی با همکاری مأموران اداره اصلاحات ارضی و ژاندارمری از کار زارعان و بذریاشی در زمین های تقسیم شده، جلوگیری کرده بود. به علت قاطعیت نداشتن دولت در اجرای قانون اصلاحات ارضی شاکیان اظهار می داشتند که: «مانند دوره بربریت، نام زارع حذف [شود] و همان نام رعیت را برایمان گذارند و سهام مالکانه به مالکین پرداخته [شود] و برای بدبختی آماده [باشیم] و عمری سپاسگزار باشیم» (کمام، ۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۱۱۸). در عریضه زارعان راور کرمان آمده است که به شکایتشان در ادارات دولتی توجهی نشده است و مالک بزرگ محلی با استفاده از نفوذ و رابطه خود با مقامات دولتی، پمپ آب زمین زارعان را توقیف کرده است و به علت بی آبی محصولشان به هدر رفته است (کمام، ۲۱/۵۰/۵/۳/۲/۲۹).

در دوره نخست وزیری علم، قانون اصلاحات ارضی به شکل ضعیف و کم اثری درآمد (آبراهامیان، ۱۳۷۷، ص ۵۲۱). کم اثر شدن این قانون در این دوره در عرایض متجلی است. «به رغم زمین دار شدن، از نظر مالکان سابق، همان رعیت هستیم و اگر قانون اصلاحات ارضی در تمام کشور قابل اجراست و شامل قریه ما نیز می شود، امریه مؤثری به اداره اصلاح ارضی و ژاندارمری فرستاده شود تا دست از حمایت مالکین برداشته و قانون نیز شامل حال ما گردد...» (کمام، ۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۱۱۸).

دامنه فساد مأموران دولت حتی به استفاده از نام ساواک برای تهدید زارعان هم رسیده بود. رئیس اصلاحات ارضی بابل زارعان را تهدید کرده بود که به نام اخلاص گر آنان را به ساواک معرفی می کند؛ تا بالا جبار ورق سفیدی را اثر انگشت بزنند تا او بهره مالکانه زیادی را به سود مالک بزرگ محلی تنظیم کند (کمام، ۲۱/۵۲/۵/۳/۱/۹۴). در عریضه ای از کرمان در انتقاد از فساد مأموران اصلاحات ارضی و سایر مقامات دولتی، آمده است: «مهندسین این محل، شریک دزد و رفیق قافله اند و زارعین، آواره اطراف سر کوره های آجرپزی کرمان فعلگی می کنند» (کمام، ۲۱/۵۰/۵/۳/۲/۵۵).

اگرچه عرایض زارعان، ملتمسانه بود، ولی آن‌ها از تهدید هم -که شاید در احقاق حقوقشان مؤثر واقع می‌شد- استفاده می‌کردند. در عریضه زارعان مازندران علاوه بر شکایت از عملکرد مأموران دولت و بی‌توجهی به درخواستشان، تهدید به مهاجرت هم دیده می‌شود (کمام، ۲۱/۵۲/۵/۳/۱/۱۲۵). زارعان با رشد آگاهی سیاسی‌شان ضمن بیان وخامت وضع خود، به نکات سیاسی‌ای هم اشاره می‌کردند که می‌توانست در جلب حمایت مجلسیان مؤثر باشد. «افراد بانفوذی که در ۲۴ مرداد مخالفان مملکت بودند» منظور نویسنده از مخالفان مملکت، حامیان دکتر مصدق است که در ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ با کودتای نظامیان سقوط کردند (کمام، ۲۱/۵۰/۵/۳/۲/۲۹).

مطالبات مالکیتی

بخشی از مطالبات مالکیتی زارعان به علت قدرت مالکان بزرگ محلی و تباری‌شان با ادارات دولتی بود که از واگذاری زمین به زارعان جلوگیری می‌کردند. مالکان بزرگ محلی حتی اجرای اصلاحات ارضی و انقلاب سفید را مسخره می‌کردند. زارعان بیان می‌کردند که: «ما زارعین بلوک امیرآباد املاک آقای هرنندی که در مرحله اول شامل تقسیم بوده‌است تا این تاریخ یعنی ۱۳۴۶/۱/۱۲ش هیچ‌گونه ترتیب اثری داده نشده. از تباری و همکاری رئیس ژاندارمری و مهندس عزت و مهندس اوفی که فعلاً نوکر دیکتاتوریا می‌باشند ما را هر روز وعده مرگ می‌دهند و ما اظهار می‌داریم انقلاب شاه و ملت است، آقایان خان می‌گویند انکلاف شاه و ملت است» (کمام، ۲۱/۵۰/۵/۳/۲/۱۷).

گاهی مالک بزرگ محلی کارمند دولت بود و به همین دلیل در ادارات دولتی به وضع شاکیان توجهی نمی‌شد. ولی زارعان به دنبال حفظ نسق زراعی‌شان و زمین‌دارشدن بودند و با تبلیغات دولت، آگاهی زارعان از محتوای قانون اصلاحات ارضی افزایش یافته بود. در عریضه‌ای، زارع برای جلوگیری از تضييع نسق زراعی‌اش تأکید داشت که خوش‌نشین نیست (کمام، ۲۱/۵۱/۵/۳/۲/۵۳). با افزایش آگاهی زارعان از قانون اصلاحات ارضی توسط دولت، آنان از تضييع نسق زراعی‌شان و سوءاستفاده مالکان بزرگ محلی یاد کرده‌اند. «با استفاده از نفوذ و سوءاستفاده از بی‌سوادی ما به نام توافق و قرارداد یک‌طرفه در اصلاحات ارضی الیگودرز ما را دچار دردسر نموده‌اند که عمل آن‌ها برخلاف قانون و فرار از قانون اصلاحات ارضی است.» زارعان حتی برای انعکاس تعدیات مالکان بزرگ محلی و تصرف زمین‌هایشان به دست آن‌ها سعی داشتند که اتفاقات پیش‌آمده را مستند کنند (کمام، ۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۹۴). مالکان بزرگ محلی به علت داشتن رابطه با مقامات حتی در تهران، به دنبال تصرف اراضی و اگذار شده بودند. اختلافات به حدی بود که موردی از سقط‌جین هم گزارش شده‌است (کمام، ۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۱۲۱).

بخشی از مطالبات مالکیتی ناشی از شرط واگذاری زمین برحسب نسق زراعی بود. مساحت زمین در هر نسق زراعی متفاوت بود و در نتیجه به بعضی از کشاورزان زمین بیشتری واگذار شده بود. زارعان به این شیوه واگذاری اعتراض داشتند که ناشی از نقص در قانون اصلاحات ارضی و سوء عملکرد مأموران اصلاحات ارضی و بی توجهی به صحت استدلال زارعان بود. در عریضه زارعان قریه میرزا حصار می بینیم که مساحت نسق‌ها متفاوت بوده است و یک جفت نسق ۵۰ هکتار و یک جفت نسق دیگر ۲ هکتار مساحت داشته است؛ ولی زارعان بدون توجه به مساحت زمین‌های واگذار شده و بر مبنای داشتن نسق زراعی مبالغ یکسانی پرداخته بودند. زارعان می خواستند که زمین‌های زراعتی به طور مساوی تقسیم شود و یا اینکه بهای ملک و اجاره را به میزان زمین واگذار شده از آنان دریافت کنند. زارعان حتی مدعی بودند: «چند سال پیش که مالک دخالت داشت به طور مساوی تقسیم می کرد»؛ اما مأموران اصلاحات ارضی به اعتراض زارعان توجهی نکرده بودند (کمام، ۲۱/۵۱/۵/۳/۲/۳۲). در برخی عرایض زارعان هم زمان هم به عملکرد مأموران اصلاحات ارضی در تزییع نسق زراعی شان و هم به تعدیات مالک و جلوگیری مالک از زارعان برای کشت در زمین‌هایشان بعد از واگذاری اعتراض داشتند (کمام، ۲۱/۵۱/۵/۳/۲/۵۳).

مطالبات مدنی

یکی از معایب قانون اصلاحات ارضی حل نشدن موضوع خوش نشینان و زارعان بدون نسق زراعی بود. بر اساس قانون اصلاحات ارضی شرط واگذاری زمین به زارعان داشتن نسق زراعی بود (آبراهامیان، ۱۳۷۷، ص ۵۲۰). خوش نشینان نرماشیر بم پس از ۵ سال از اجرای اصلاحات ارضی، در سال ۱۳۴۶ ش در عریضه‌ای خواستار واگذاری زمین و توجه دولت به وضعیتشان بودند. «ما یک صد و بیست خانوار که ثبت دفتر آن مقام معظم له درج گردیده و هنوز بلا تکلیف و حیران می باشیم و ما مظلومان بی بضاعت به حالت چادر نشینی و بی کلبه به سر می بریم^۱ و استدعای عاجزانه^۲ را نمودیم یک دستگاه چاه عمیق^۳ و واگذاری از زمین‌های موات در اختیار ما بگذارند که هم کلبه برای خودمان تهیه و زحمت کشیده اطفال‌های خودتان^۴ بدهیم^۵. استدعای رسیدگی و فوری^۶ خود را محض رضای خدا خواستاریم» (کمام، ۲۱/۵۰/۵/۳/۲/۸).

در تعدادی از عرایض، زارعان تهدید کرده‌اند که در صورت واگذار نشدن زمین برای کشاورزی و امرار معاش به اجبار به شهرهای بزرگ مهاجرت خواهند کرد. در عریضه نماینده خوش نشینان بم که در سال ۱۳۴۵ ش نوشته شده آمده است که: «محض آبروی

۱. در سند: میزیم
۲. در سند: استدعای عاجزانه
۳. در سند: چاه عمیق
۴. در سند: اطفال‌ها خوتان
۵. در سند: بدیم
۶. در سند: غوری

علی‌ابن‌ابی طالب به وضع ما طبقه بی بضاعت و زحمت کش رسیدگی فرموده که ماها از بین رفته و می‌رویم و عن‌قریب است به استان‌های دیگر که نزدیک مرکز می‌باشند کشانده بشویم» (کمام، ۲۱/۵۰/۵/۳/۲/۹). با گذشت چند سال، اجرای اصلاحات ارضی در بعضی مناطق انجام نشده بود و زارعان خواستار حقوق یکسان و رفع تبعیض در حق خودشان بودند (کمام، ۲۱/۵۰/۵/۳/۲/۱۷).

از نظر زارعان، مجلس مکانی برای دادخواهی بود؛ به طوری که برای احقاق حق خود به تهران هم آمده بودند. زارعان علاوه بر نوشتن عریضه به مجلس و شکایت از رسیدگی نشدن به وضعیتشان در دولت، به دنبال جلب نظر نمایندگان مجلس بودند تا شاید مشکیشان از این طریق حل شود (کمام، ۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۳۲).

عریض زارعان بر حسب جنسیت

در جدول ۴ و نمودار ۳ تعداد عریضه‌های زارعان به دوره بیست و یکم مجلس بر حسب جنسیت آمده است.

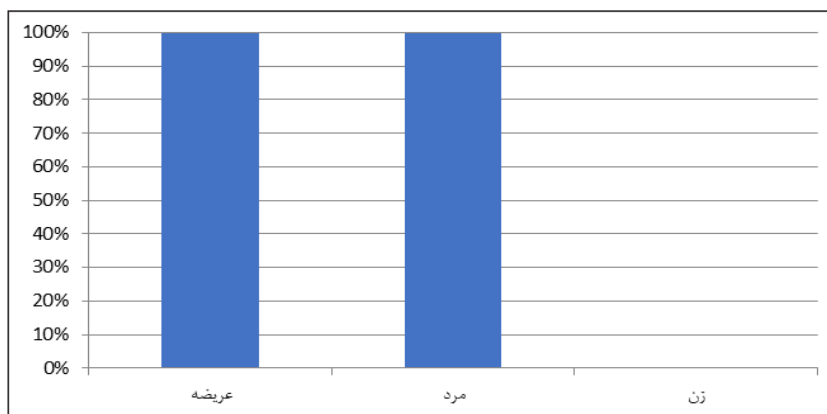
جدول ۴

تعداد عریضه‌های زارعان بر حسب جنسیت در کل دوره بیست و یکم مجلس

جنسیت	تعداد عریضه
مرد	۵۸
زن	-

نمودار ۳

درصد فراوانی عریضه زارعان بر حسب جنسیت

طبق نمودار ۳ تمامی عریض، متعلق به زارعان مرد است. علت آن این است که عمده فعالیت زنان در اقتصاد روستایی ریسندگی، بافندگی و یا خوشه‌چینی گندم و در شمال ایران کار در برنج‌زار بوده است (فوران، ۱۳۷۷، صص ۳۴۸-۴۷۷). زنان فاقد نسق زراعی بودند و به صورت کمک‌کشاورز یا کارگر فصلی در مزرعه کار می‌کردند؛ از این رو در عریض زارعان، عریضه زارع زن وجود ندارد.

عرایض خرده مالکان

از مجموع ۹۰ سند عریضه بررسی شده، ۳۲ سند عریضه متعلق به خرده مالکان است. در بررسی عرایض مالکان، سندی که نشان دهد بزرگ مالکان به اجرای اصلاحات ارضی معترض بوده‌اند و به مجلس عریضه نوشته‌اند دیده نشد. ناراضیتی خرده مالکان، از مواد الحاقی به قانون اصلاحات ارضی بود که در دی ماه ۱۳۴۱ تصویب شده بود (لمتون، ۱۳۹۴، ص ۱۰۹). با اجرای مواد الحاقی که به عنوان مرحله دوم اصلاحات ارضی شناخته می‌شد، دولت به سراغ زمین‌هایی رفت که در مرحله اول مشمول تقسیم نبودند. این مرحله، شامل خرده مالکانی بود که به علت وسعت کم زمینشان برای تأمین معیشت به اجرای اصلاحات ارضی معترض بودند. خرده مالکان برخلاف مالکان بزرگ آن اندازه قدرت نداشتند که از اجرای اصلاحات ارضی طفره بروند؛ ضمن آنکه در این مرحله استثنائات مرحله اول هم لحاظ نشده بود. خرده مالک می‌بایست، مطابق شقوق سه گانه اعلام شده توسط دولت، به یکی از سه صورت زیر عمل کند: یکم: خرده مالکان می‌توانستند زمین‌ها را به زارع همان ملک نقدی اجاره بدهند که هر ۵ سال یکبار قابل تجدیدنظر بود. دوم: زمین‌ها را به قیمت توافق شده به دهقانان بفروشند و سوم: زمین‌ها را براساس سهم‌بندی محصول در گذشته، [با زارع] تقسیم کنند (نشریه سازمان اصلاحات ارضی، ۱۳۴۴، ص ۳۴).

معیار فروش اراضی، مالیات‌های پرداختی مالکان به دولت بود که در نواحی مختلف متفاوت بود و دولت قصد داشت براساس آن اراضی مالکان را بخرد و به زارعان بفروشد (لمتون، ۱۳۹۴، ص ۱۲۷). مالک بزرگ غایب که منبع درآمد دیگری هم داشت، از فروش اراضی‌اش ناراضی نبود؛ ولی خرده مالکان که منبع درآمدی جز زمین زراعی نداشتند با ازدست‌دادن اراضی‌شان مخالف بودند (لمتون، ۱۳۹۴، ص ۱۳۰).

مطالبات خرده مالکان که موجب شد به مجلس بیست و یکم عریضه بنویسند ۳ موضوع را شامل می‌شود که در جدول ۵ و نمودار ۴ آمده است.

تعداد	علت عریضه نویسی
۱۶	۱. مطالبات مالکیتی (تعدیات مالک بزرگ محلی و تصرف اراضی بعد از واگذاری زمین)
۱۴	۲. مطالبات دولتی (سوء عملکرد مأموران مجری اصلاحات ارضی و سایر مقامات دولتی، ضعف ادارات دولتی در رسیدگی به شکایت خرده مالکان)
۱۸	۳. مطالبات مدنی (اعتراض به اجرای اصلاحات ارضی و حق برابری و برخورداری از استثنائات اصلاحات ارضی مانند بزرگ مالکان)

جدول ۵

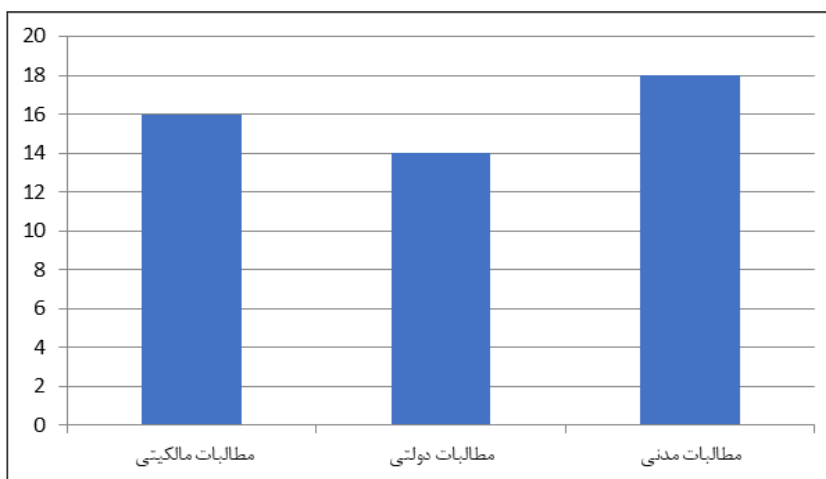
علت عریضه نویسی خرده مالکان و تعداد آن^۱

۱. در بعضی از عرایض به بیش از یک موضوع اشاره شده است؛ به همین دلیل تعداد مطالبات ذکر شده در جدول از تعداد عرایض بیشتر است.

نمودار ۴

فراوانی علت عریضه نویسی خرده مالکان

طبق نمودار ۴ عرایض در زمینه مطالبات مدنی بیشتر است که علت آن تلاش خرده مالکان برای حفظ زمین هایشان و جلوگیری از تقسیم آن‌ها بوده است. خرده مالکان با آگاهی از محتوای قانون اصلاحات ارضی خواستار حقی برابر و امتیازاتی مشابه بودند که در مرحله اول به بزرگ مالکان، صاحبان باغات میوه و چای، و کشتزارهای مکانیزه داده شده بود. طبق مرحله اول، مالکان بزرگ می توانستند یک ده شش دانگ را برای خود حفظ کنند و زمین های کشاورزی مازاد بر یک ده شش دانگ خود را به زارعان واگذار کنند یا به دولت بفروشند (لمتون، ۱۳۹۴، صص ۷۳-۷۴)؛ ولی به علت پاره ای از دلایل خاص اقتصادی، باغات میوه، مراتع، نهالستان ها و مزارع مکانیزه هم استثناء شده بود و به راحتی این امکان وجود داشت که مالکان بزرگ مشمول در مرحله اول، بخش عمده ای از زمین های متعلق به خود را به یکی از انواع مذکور تبدیل کنند (کدی، ۱۳۶۹، ص ۲۸۲)؛ به همین علت عرایض در زمینه مطالبات مدنی بیشتر بود.

مطالبات مدنی

خرده مالکانی که در مرحله دوم، مشمول قانون اصلاحات ارضی شده بودند و می بایست اراضی خود را واگذار کنند، خواستار شرایط مشابهی بودند که در مرحله اول به مالکان بزرگ داده شده بود تا بتوانند حداقل معیشتشان را تأمین کنند. علت این درخواست را باید در استثنائات در نظر گرفته شده در مرحله اول اصلاحات ارضی جست و جو کرد. مطابق مرحله اول صاحبان باغات و کشتزارهای مکانیزه از اجرای قانون مستثنا شده بودند و مالکان بزرگ می توانستند یک ده شش دانگ را برای خود حفظ کنند (لمتون، ۱۳۹۴،

صص ۷۳-۷۴). خرده مالکان عنوان می کردند: «امیدواریم در عصر عدالت شاهنشاه آریامهر ترتیبی اتخاذ فرمایند که قوانین اصلاحات ارضی درباره فدیویان خرده مالکین مازندران نیز به صورت شش دانگ عمل شود» (کمام، ۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۷۵؛ کمام، ۲۱/۵۲/۵/۳/۱/۷۶).

خرده مالکان با تبلیغات دولت، از محتوای قانون اصلاحات ارضی اطلاع داشتند. در مرحله دوم اصلاحات ارضی، خرده مالکان که با مشکل وسعت کم زمین زراعی و تأمین حداقل معیشتشان روبه رو بودند، انتظار داشتند که مجلس با تصویب قانونی جدید آن‌ها را هم مانند صاحبان باغات میوه و چای و کشتزارهای مکانیزه مستثنی کند (کدی، ۱۳۶۹، ص ۲۸۲). هدف خرده مالکان با توجه به وسعت کم زمین زراعی شان جلوگیری از فقیرتر شدنشان بود. در عرایض آمده است که در اثر اجرای قانون اصلاحات ارضی، مقدار زمین زراعی خرده مالک کم تر از قبل شده است و حداقل زندگی اش را تأمین نمی کند (کمام، ۲۱/۳۷/۳۰/۳/۱/۱۵؛ کمام، ۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۸۹). خرده مالکان به علت وسعت کم زمین زراعی شان و نگرانی از تأمین معیشت خانواده هایشان تقاضا داشتند که قانون اصلاحات ارضی درباره آن‌ها اجرا نشود (کمام، ۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۳۹).

مطالبات دولتی

امکان تبانی مأموران اصلاحات ارضی با مالکان بزرگ محلی به دلیل فساد و رشوه گیری مأموران دولت وجود داشت. این امر موجب می شد تا شکایات خرده مالکان در ادارات دولتی بی نتیجه بماند. در عریضه ای آمده است که: «در مدت چهار سال تمامی شکایاتی که این جانب به وزارت کشاورزی و اداره اصلاحات ارضی کشور تقدیم نمودم تماماً به مسامحه از بین رفته است» (کمام، ۲۱/۵۱/۵/۳/۲/۳۵).

برخی خرده مالکان برای حفظ زمین خود در مرحله دوم، از میان شقوق سه گانه، شق اجاره را انتخاب کرده بودند؛ ولی به عملکرد مأموران اصلاحات ارضی اعتراض داشتند که مبلغ مال الاجاره تعیین شده کم است و زندگی شان را تأمین نمی کند. در متن عریضه خرده مالکان مازندران می بینیم که: «با نهایت احترام [در] تعقیب عرایض کتبی خرده مالکان مازندران امید است که معروضات مورد عنایت قرار گرفته، توجه فرموده اند که مال الاجاره ناچیز سی هکتار زمین شالیزاری که شصت الی نود هزار ریال است برای مخارج یک ساله یک خانواده کافی نیست» (کمام، ۲۱/۵۲/۵/۳/۱/۷۶).

بعضی از خرده مالکان به علت پیری قادر به کشاورزی نبودند و زمین خود را موقتاً اجاره داده بودند. در مرحله دوم اصلاحات ارضی زمین های این خرده مالکان هم برحسب آمارگیری اشتباه مأموران اصلاحات ارضی و یا ادعای مستأجر که صاحب نسق است به

مستأجر واگذار شده بود و مأموران دولت به اعتراض این خردهمالکان توجهی نداشتند (کمام، ۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۲۴). هدف خردهمالکان از عریضه‌نویسی حفظ ارضی و تأمین معیشتشان بود. خردهمالکی که مستأجرش در هنگام آمارگیری خود را دارای نسق معرفی کرده بود و شکایاتش به ادارات مختلف ثمری نداشته بود، از ریاست مجلس می‌خواهد که او را به یکی از گداخانه‌های ایران معرفی کند تا خود و عائله‌اش به آنجا بروند یا [اینکه] رفع مزاحمت از او شود (کمام، ۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۸۹). به‌علت بی‌توجهی به وضعیت خردهمالکان در ادارات دولتی تهدید به مهاجرت حتی به شیخ‌نشین‌ها نیز در عرایض وجود دارد (کمام، ۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۱۱۸).

باوجود اشتباهات مأموران اصلاحات ارضی و بی‌تجربگی آنان در تعیین کم مبلغ مال‌الاجاره، عرایض نشان می‌دهد که خردهمالکان حتی نگران مزاحمت‌های بیشتر از جانب مأموران اصلاحات ارضی هم بوده‌اند. خردهمالکان مازنדרان که در مرحله دوم مابقی ارضی‌شان مشمول تقسیم شده بود و آزر اجبار، شق اجاره را انتخاب کرده بودند، اظهار می‌داشتند که مبلغ اجاره تعیین شده حداقل زندگی‌شان را تأمین نمی‌کند؛ ولی برای اینکه بیشتر دچار دردسر نشوند علت کمی مبلغ اجاره تعیین شده را بی‌توجهی مأموران اصلاحات ارضی عنوان می‌کردند نه عملکرد اشتباه مأموران (کمام، ۲۱/۵۲/۵/۳/۱/۹۲).

دامنه فساد در زمان اجرای اصلاحات ارضی در بین مقامات دولتی حتی در فرمانداری هم دیده می‌شد (کمام، ۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۳۵). این امر موجب شده بود تا نوشتن مکرر عرایض به ادارات دولتی هم، به وضعیت خردهمالکان کمکی نکند. در عریضه‌ای شاکی اظهار داشته‌است که ۵۰ عریضه نوشته‌است و اداره اصلاحات ارضی با مالک بزرگ محلی تباری کرده‌است تا حق او را تضييع کند. خردهمالک مدعی بوده‌است که دلایل قوی دارد که حق او تضييع شده‌است (کمام، ۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۹۷).

خردهمالکان با آگاهی از محتوای قانون اصلاحات ارضی، به واگذاری ارضی‌شان توسط دولت اعتراض داشتند. در عریضه‌ای خردهمالکی خود را به گناه خردهمالک بودن، مهدورالدم و از محرومین اجتماع می‌داند و با ناامیدی عنوان می‌کند: «باتوجه به اینکه به شکایت‌هایش رسیدگی نشده، طبق قانون با وی رفتار شود» و به او «اجازه فروش بر مبنای تراضی و یا تسهیم برحسب بهره مالکانه» داده شود (کمام، ۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۳۹).

مطالبات مالکیتی

تلاش خردهمالکان برای جلوگیری از تصرف ارضی‌شان به‌دست مالکان بزرگ محلی در عرایض وجود دارد. در عریضه‌ای می‌بینیم که ۳۰۰ خردهمالک در یکی از قراء خرم‌آباد از

تعدیات مالک بزرگ و اختلاف بر سر چند قطعه زمین راهی جز نوشتن عریضه به مجلس نداشتند (کمام، ۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۱۲۱). با اجرای اصلاحات ارضی از قدرت مالکان بزرگ محلی کاسته نشده بود. در عریضه خرده مالکان بابل شکایت از تصرف اراضی شان توسط مالک بزرگ محلی وجود دارد (کمام، ۲۱/۵۲/۵/۳/۱/۲۴). خرده مالکان علاوه بر هزینه های حفر چاه، ایجاد آب بندان، هزینه ده بان و مستحدثات، بهره مالکانه هم پرداخت می کردند. در عریضه خرده مالکان مازندران می بینیم که هزینه های جاری در روستا برعهده مالک ده بوده است، ولی بعد از اجرای قانون اصلاحات ارضی، این هزینه ها را زارعان صاحب زمین شده و خرده مالکان پرداخت می کرده اند و مالک سابق ده حتی از انجام تعهدات معمول خود، خودداری می کرده و از آن ها بهره مالکانه هم دریافت می کرده است (کمام، ۲۱/۵۲/۵/۳/۱/۸۶). از نظر مالکان بزرگ محلی نظام ارباب-رعیتی هنوز از بین نرفته بود. در عریضه خرده مالکان بابل آمده است که: «مالک بزرگ محلی که رژیم ارباب-رعیتی را شعار خود می داند، با زور و تهدید، اراضی شان را تصرف نموده است.» آن ها عنوان می کنند: «دیگر از جان خود سیر می باشیم و تمام هستی جان نثاران^۱ از دست نامبرده ساقط می باشد و تمام زندگی جان نثاران^۲ عوض غذا، خون جگر می باشد... چندین عریضه تقدیم شده نتیجه گرفته نشد؛ دیگر از جان خود سیر و از دست نامبرده به ستوه^۳ در آمده ایم» و در ادامه عنوان می کنند: «در مورخه ۱۵/۶۷۲ یک قطعه زمین دیگر را هم تصرف نموده است» (کمام، ۲۱/۵۲/۵/۳/۱/۲۴). ترس خرده مالکان از فقر و گرسنگی، در عرایض مشهود است. خرده مالکی که مالک بزرگ محلی، زمینش را تصرف کرده است عنوان می کند: «پیر مرد ۷۰ ساله ای که یک تکه زمین داشته و آن را مالک جای دیگر با ۵ پسرش به زور تصرف نموده اند» در عریضه اش می خواهد که: «نظر لطف نموده نسبت به حق از دست رفته بنده رسیدگی و زمین مرا از او گرفته، به بنده مسترد نمایند که زن و بچه من به گدائی نرفتند» (کمام، ۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۲۴).

در صورت تبانی مالک بزرگ محلی با مأموران اصلاحات ارضی، خرده مالکان حتی اجاره زمین های متعلق به خود را هم می بایست می پرداختند. در عریضه ای آمده است که: «خانی که عمده مالک قریه می باشد با دسیسه بازی و جلب نظر مأمورین اصلاحات ارضی وارد تقلب شده و تعقیب می نماید که باید اجاره بپردازم» (کمام، ۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۹۷). هدف خرده مالکان حفظ زمین های کشاورزی شان بود؛ به طوری که حتی مجبور بودند برای اثبات مالکیت خود، گواهی تأیید ملک از اهالی محل بگیرند (کمام، ۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۱۰۷). از نظر خرده مالکان مجلس جایگاه عدالت خانه را داشت؛ به طوری که عرایض نشان می دهد، آن ها، ابتدا به دولت و شاه شکایت کرده اند و بعد از رسیدگی نشدن به شکایاتشان، به مجلس متوسل شده اند (کمام، ۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۵۹).

۱. در سند: جانساران
۲. در سند: جانساران
۳. در سند: بستوح

عرایض برحسب جنسیت

جدول ۶ و نمودار ۵ تعداد عرایض مالکان را برحسب جنسیت نشان می‌دهد. ۴ عریضه از ۳۲ عریضه ارسال شده به مجلس توسط خرده‌مالکان، متعلق به زنان است؛ ولی مشخص نیست که آیا لازم بوده است اراضی زنان مالک هم مشمول تقسیم شود یا نه؟! و چرا طبق قانون اصلاحات ارضی زمین زنان مالک هم مانند مردان مالک مشمول واگذاری شد و برای زنان استثنایی در نظر گرفته نشد؟

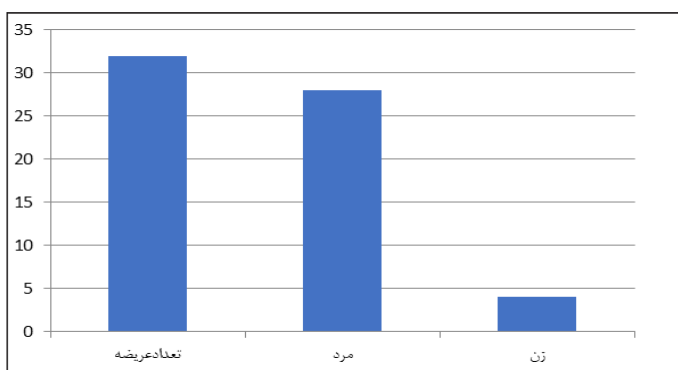
جدول ۶

تعداد عرایض خرده‌مالکان برحسب جنسیت

تعداد عرایض زنان	تعداد عرایض مردان	تعداد کل عرایض
۴	۲۸	۳۲

نمودار ۵

فراوانی عریضه مالکان خرد برحسب جنسیت

اراضی خرده‌مالکان زن غالباً از طریق ارث به آنها رسیده بود. زمین خرده‌مالکان زن در مرحله دوم به علت اشتباه مأموران اصلاحات ارضی در هنگام آمارگیری و یا اظهار مستأجر-مبنی بر داشتن حق نسق- مشمول تقسیم شده بود. خرده‌مالکان زن با اجاره دادن اراضی خود امرارمعاش می‌کردند و سن زیادشان در متن عرایض نشان می‌دهد که قابلیت کار در مزارع را نداشته‌اند. در عریضه زنی خرده‌مالک می‌بینیم که با اشتباه مأمور اصلاحات ارضی، زارعی که زمین او را اجاره کرده است، خود را صاحب نسق معرفی می‌کند و در نتیجه زمین آن زن مشمول واگذاری می‌شود (کمام، ۲۱/۵۰/۵/۳/۲/۴۶).

خرده‌مالک زن دیگری عنوان می‌کند: «به علت اینکه اولادم صغیر [بود] و کسی را نداشتم، از روی ناچاری یک نفر کمک کشاورز نزد خود آورده، گاو، تخم، ملک و وسایل کشاورزی از کمینه بود فقط عمل آوردن به عهده کمک کشاورز بود... موقعی که جهت آمارگیری قریه مذکور آمده [اند]... حق کمینه پایمال [شد] و [ملک کمینه را به نام کمک کشاورز فرم گرفته] [اند]... به حال کمینه و اطفال دادرسی عاجل مبذول [و] رسیدگی [و] احقاق حق فرمایید؛ زیرا این شخص زارع نصفه کار نبوده، دارای وسایل کشاورزی نیست» (کمام، ۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۵۹).

خرده مالک زن دیگری شکایت داشت که زمین او ارثیهٔ آبا و اجدادی اش است و به علت بیماری همسرش، آن را اجاره داده است؛ ولی بر اساس اظهار مستأجر - مبنی بر داشتن حق نسق - زمین زراعی او تقسیم شده است: «ملک من بیچاره را که هفتاد سال دارم و اگذار نمی سازد و معلوم است که نامبرده در ادارات پارتی دارد» و در ادامه عنوان می دارد: «شوهرش اصلاً زارع نبوده و اگر زمین زراعی اش را پس بگیرد، او را وادار می کند تا در زمین کشاورزی کند» (کمام، ۲۱/۵۰/۵/۳/۲/۴۶).

مطالبات خرده مالکان، ربابه بیگم اوصیا و ربابه بیگم مرتضوی در عریضه ای جمعی حق برابری و برخورداری از استثنائات موجود در قانون است. در این عریضه آمده است: «با نهایت احترام [در] تعقیب عرایض کتبی خرده مالکین... مال الاجارهٔ ناچیز سی هکتار زمین شالیزاری که شصت الی نود هزار ریال است، برای مخارج یک سالهٔ یک خانواده کافی نیست. امیدواریم در عصر عدالت شاهنشاه آریامهر ترتیبی اتخاذ فرمایند که قوانین اصلاحات ارضی دربارهٔ فدویان خرده مالکین [خرده مالکین] مازندران نیز به صورت شش دانگ عمل شود» (کمام، ۲۱/۵۱/۵/۳/۲/۸۷).

نحوهٔ بررسی عرایض ارسال شده در مجلس شورای ملی

نامه‌ها و تلگراف‌هایی که به مجلس فرستاده می شد، ظرف حداکثر ده روز به دبیرخانهٔ کمیسیون عرایض می رسید و اگر مخاطب اصلی نامه، مجلس بود، کار پیگیری شکایت نامه یا درخواست آغاز می شد.

شیوهٔ کار معمولاً بدین صورت بود که کارکنان کمیسیون عرایض خلاصه‌ای از متن شکایت نامه را در برگه‌ای جداگانه می نوشتند تا مشخص شود که به چه علت عریضه نوشته شده است؟ سپس دستور پیگیری در پایین همان برگه یا نامهٔ اصلی شاکی که حاکی از ارجاع نامه به وزارتخانهٔ خاص و یا ادارات مربوطه بود، داده می شد. وزارتخانه یا اداره‌ای که شکایت یا درخواست فرد به آن ارجاع می شد می بایست پاسخ مجلس را در اسرع وقت می داد. دبیرخانهٔ مجلس نیز پس از دریافت پاسخ، رونوشتی از آن را برای ارباب رجوع ارسال می کرد (شوهانی، ۱۳۸۸، ص ۳۱۶).

این تحولی عظیم در تاریخ عریضه نویسی به شمار می آمد؛ زیرا بالاترین مرجع قانون گذاری کشور، این اسناد و نحوهٔ نگارش آن‌ها را به رسمیت شناخته بود. علاوه بر به رسمیت شناختن و پاسخ گویی مجلس به عرایض مردم، دبیرخانه‌ای نیز به این امر اختصاص یافت که دو مأموریت کلی داشت: یکم: رسیدگی به نامه‌ها و عرایض جاری که هنوز در جریان بود و جزو نامه‌های اداری محسوب می شد و از گردونهٔ

پیگیری خارج نشده بود؛ دوم: بایگانی اسنادی که از جریان امور خارج شده بود (ظطری، ۱۳۸۸، ص ۶۸).

مجلس شورای ملی از آنجاکه جزئی از بدنه حکومت به شمار می آمد و به دنبال کسب مشروعیت برای خودش بود، سعی می کرد به تمام عرایض رسیدگی کند؛ ولی نامه هایی که آدرس فرستنده نداشتند و یا بدخط بودند و ابهام داشتند - که امکان داشت فهم و استنباط درست از شکایت نامه را با مشکل مواجه کند و روند پیگیری را طولانی کند - بی پاسخ می ماندند (بابایی، ۱۳۹۲، ص ۳۴). در مواردی، اگر کمیسیون عرایض ارجاع عریضه ای را بی موضوع و بی فایده تشخیص می داد آن عریضه ضبط می شد (سادات و بنی عامری، ۱۳۹۷، ص ۸۳).

در زمینه رسیدگی به عرایض زارعان و خرده مالکان توسط مجلس، کمیسیون عرایض پس از دریافت عریضه، آن را برای بررسی به وزارت کشاورزی ارجاع می داد (۲۱/۵۰/۵/۳/۲/۵۴). وزارت کشاورزی هم به نامه های کمیسیون عرایض پاسخ می داد (۲۱/۵۰/۵/۳/۲/۹).

کمیسیون عرایض در نهایت پاسخ وزارت کشاورزی را برای شاکیان ارسال می کرد (۲۱/۵۰/۵/۳/۲/۳۰؛ ۲۱/۵۰/۵/۳/۲/۱۳) و اسنادی که نشان دهد کمیسیون عرایض بررسی بیشتر و پرسش از مسئولان ذی ربط را خواستار بوده باشد، دیده نشد. شکایات در دوری باطل برای بررسی به وزارت کشاورزی ارسال می شد؛ همان اداره ای که در آن به وضعیت زارعان و خرده مالکان رسیدگی نشده بود!

۶. تحلیل متن، واژگان و ادبیات عرایض زارعان و مالکان

۱- ادبیات زارعان عامیانه است؛ ولی مالکان بعضاً دارای ادبیات رسمی هستند. در هر دو نوع عریضه اصول نامه نگاری رسمی رعایت نشده است و علائم نگارشی وجود ندارد. ۶۷ عریضه دست نویس خود شاکیان است و یا بعضاً توسط اشخاص دیگری نوشته شده است و ۲۳ عریضه تایپ شده است.

۲- عرایض بر روی کاغذ خط دار نوشته شده است و بعضاً از برگ های مخصوص تلگراف استفاده شده است. عریضه ها به دلیل بی سوادگی شاکیان دارای غلط املائی است و این اشکال در عریضه زارعان بیشتر وجود دارد؛ مانند: «جاننسانان^۱»، «تومار^۲»، «اطفالها خوتا بدیم»، «یک دستگاه چا عمیق^۳» و «معلم^۴»، «کسی صدای ما نشنفت^۵».

۳- در ۴۳ عریضه به علت کم سوادگی و یا بی سوادگی شاکیان به جای امضاء اثر انگشت دیده می شود. ۳۵ عریضه دارای امضاء است. در سندهای شماره (کمام، ۲۱/۵۲/۵/۳/۱/۲۴؛ ۲۱/۵۲/۵/۳/۱/۷۱؛ ۲۱/۵۲/۵/۳/۱/۵۷) از مهر نیز استفاده شده بود و سجع مهر، نام فرد شاکی بود. ۱۹ عریضه نیز فاقد امضا و اثر انگشت است.^۶

۱. جانناران صحیح است.
۲. طومار صحیح است.
۳. یک دستگاه چاه عمیق صحیح است.
۴. معلوم صحیح است.
۵. کسی صدای ما را نشنید.
۶. تعداد عرایض ۹۰ عدد بود ولی این تفاوت ۱۰ عددی عبارت بود از: در ۳ عریضه نام نفر با مهر وجود داشت که با مشخصات شخصی که امضا کرده بود متفاوت بود و در ۷ عریضه امضا و اثر انگشت هر دو مشترکاً متعلق به یک نفر نبود و متفاوت بود که لحاظ شد و از این جهت در شمارش از تعداد برگ عرایض بیشتر شده است.

۴- در غالب عرایض، تاریخ در سمت راست و بالای صفحه و آدرس فرستنده در پایین است.

۵- حالتی از درماندگی در متن عرایض وجود دارد که نشان از قصد عارض برای جلب توجه کمیسیون عرایض مجلس به شکایتش است. از جملاتی مانند: «پیرمردی ۷۰ساله که دارای ۹ سر عائله‌ام» (کمام، ۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۲۴)؛ «تمنای عاجزانه از مقام محترم و پیشگاه مبارک داریم» (کمام، ۲۱/۵۲/۵/۳/۱/۲۴)؛ «کمام، ۲۱/۵۲/۵/۳/۱/۹۴»؛ «استدعای رسیدگی و فوری خود را محض رضای خدا خواستاریم» (کمام، ۲۱/۵۰/۵/۳/۲/۸)؛ «بدین وسیله دست توسل به دامان مبارک زده استدعای رسیدگی فوری دادرسی و دادخواهی داریم» (کمام، ۲۱/۵۰/۵/۳/۲/۲۹)؛ «محض آبروی علی ابن ابی طالب به وضع ما طبقه بی بضاعت و زحمت کش رسیدگی فرموده» (کمام، ۲۱/۵۰/۵/۳/۲/۹).

«زنی بی کس هستم» (کمام، ۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۵۹)؛ «بی پارتی شهری، بی پول، بی روغن که به رئیس حل اختلاف بدهم» (کمام، ۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۸۹)؛ «اگر خود چاکران به گناه خرده مالک بودن مه‌دورالدم و از محرومین اجتماعیم» (کمام، ۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۳۹)؛ «در صورت نداشتن زراعت به دیار نیستی رهسپار خواهیم شد» (کمام، ۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۱۱۸)؛ «به دیار عدم رهسپار و ابداً مقامات محلی هم به شکایتمان توجهی نفرموده‌اند» (کمام، ۲۱/۵۰/۵/۳/۲/۲۹).

۶- در متن عرایض شاکیان مدح مجلسیان دیده می شود: «مقام منیع محترم مجلس شورای ملی دام‌بقائه»؛ «ساحت مقدس مجلس شورای ملی»؛ «پیشگاه مبارک مجلس شورای ملی ایرانم»؛ «مقام منیع کمیسیون مجلس شورای ملی». «ریاست محترم کمیسیون عرایضات مجلس شورای ملی دام‌بقائه» (کمام، ۲۱/۵۱/۵/۳/۲/۴۵)؛ بعضاً نام رئیس مجلس نیز آورده شده است: «جناب آقای مهندس ریاضی ریاست محترم مجلس شورای ملی»؛ «جناب آقای مهندس ریاضی ریاست معظم و محبوب مجلس شورای ملی». در موردی نام مجلس و شهر تهران باهم آورده شده است: «مجلس شورای ملی طهران». در موردی نام ایران نیز در ادامه نام مجلس آمده است: «پیشگاه مبارک مجلس شورای ملی ایران» (کمام، ۲۱/۵۲/۵/۳/۱/۲۴)؛ گاهی در عرایض مدح محمدرضا پهلوی هم دیده می شود «پیشگاه مبارک شاهنشاه آریامهر ارواحنافداه»؛ «تا با دعاگویی ذات مقدس شاهنشاهی مشغول کشاورزی باشم»؛ «با صدور امر فرمان پدر تاجدار و با روح قانون مقدس انقلاب شاه مردم» (کمام، ۲۱/۵۲/۵/۳/۱/۸۹)؛ «پدر تاجدار شاهنشاه آریامهر». گاهی عرایض مدح شاه و دولت را باهم دارند: «ما دهقانان جزا لطف پدر تاجدار و مأمورین دولت دیگر کسی را نداریم»؛ در عریضه‌ای زارعان برای احقاق حق خود خواستار اعزام بازرسی بودند که: «خداشناس و شاه دوست باشد و خون شاه در خونس می جوشد».

۷- عرایض نشان می‌دهد که شاکیان از محتوای قانون اصلاحات ارضی اطلاع داشته‌اند (کمام، ۲۱/۵۱/۵/۳/۲/۵۳؛ کمام، ۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۵۹).

۸- زنان گاهی در عرایضشان خود را «کمینه» خطاب کرده‌اند و مردان خود را «فدوی» نامیده‌اند.

۹- از واژگان عربی و انگلیسی نیز استفاده شده‌است؛ نظیر: «یوم شنبه»، «مهدورالدم»، «نوکر شخصی دیکتاتوریا» و «کُپیه» به جای رونوشت. سرهم‌نویسی هم در متن عرایض دیده می‌شود؛ مانند: «بارث»، «جاننسانان»، «بپارتی‌های خود بطهران مراجعه»، «بحالت»، «بشکایت» و «باملاک».

۱۰- شاکیان در عرایضشان برای حل مشکلات پیشنهاد و راهکار نیز ارائه داده‌اند: خرده‌مالکی که به اجرای اصلاحات ارضی درباره خود اعتراض داشت بالاچار پیشنهاد می‌دهد که «طبق قانون و شقوق سه‌گانه با وی رفتار شود تا حداقل فروش بر مبنای تراضی (بند ج) و یا تسهیم بر حسب بهره مالکانه صورت گیرد» (کمام، ۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۳۹)؛ خرده‌مالک دیگری به علت مبلغ ناچیز مال الاجاره اش - که برای مخارج یک‌ساله یک خانواده کافی نبوده‌است - اظهار می‌دارد: «امیدواریم در عصر عدالت شاهنشاه آریامهر ترتیبی اتخاذ فرمایند که قوانین اصلاحات ارضی درباره فدویان خرده‌مالکین [خرده‌مالکین] مازندران نیز به صورت شش‌دانگ عمل شود» (کمام، ۲۱/۵۲/۵/۳/۱/۷۶). در زمینه اخذ مال الاجاره زیاد هم زارعان پیشنهاد می‌دادند که: «دستور فرماید مالک را احضار، تقلیل و تخفیفی نسبت به مال الاجاره بدهند و نگذارند مالک تخلیه نماید و یا اینکه زمین‌ها را به اقساط کنیم، واگذار نماییم» (کمام، ۲۱/۵۱/۵/۳/۲/۴۵)؛ «با استفاده از نفوذ و سوءاستفاده از بی‌سوادی ما به نام توافق و قرارداد یک‌طرفه در اصلاحات ارضی الیگودرز ما را دچار دردسر نموده‌اند که عمل آن‌ها برخلاف قانون و فرار از قانون اصلاحات ارضی است. پیشنهاد می‌کنیم [برای] فروش به وساطت اصلاحات ارضی همان‌طوری که در تمام ایران اجرا شده با مقررات قانونی اشاره‌شده، ملک را به ما بفروشند و ما هم مانند سایر زارعین ایران بتوانیم کار کنیم» (کمام، ۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۹۴).

۱۱- در عرایض به اجرای قانون و حکم اداره اصلاحات ارضی نیز انتقاد شده‌است: «مأخذ حکم دوینجم مشخص نیست؛ چه رسد به ۸۱ ساعت؛ و بر چه اساسی اصلاحات ارضی ملایر حکم متصل داده‌است و تکلیف کشاورزان ۱۲۰ شعیر محل با سه روز و ۱۵ ساعت آب در هفته چیست و راه تقسیم آن چگونه است؟!» (کمام، ۲۱/۵۱/۵/۳/۲/۹۷).

۱۲- تقاضای زارعان و مالکان در عرایض برقراری عدالت اجتماعی بوده‌است. از نظر آنان با اجرای اصلاحات ارضی وضعیت زندگی‌شان بهتر می‌شد و می‌توانستند

معیشت خانواده‌هایشان را تأمین کنند. در عرایض جملائی که این دیدگاه را نشان دهد وجود دارد؛ نظیر: «هدف شاه از اجرای اصلاحات ارضی بسط و تکوین یک تساوی کامل بوده که هم، سطح زندگی روستاییان و هم، سطح تولیدات کشاورزی بالا برود» (کمام، ۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۳۹)؛ «رفع مزاحمت از فدوی بشود که با ده فرزند خود بتوانم به آسایش و زندگی خود ادامه دهم» (کمام، ۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۳۵)؛ «تا مردمی که افتخار دارند اهل استانی هستند که زادگاه اعلیٰ حضرت فقید از اینجا بود از قانون اصلاحات ارضی بدون تبعیض برخوردار شده» (کمام، ۲۱/۵۲/۵/۳/۱/۹۲)؛ «نظر لطف نموده نسبت به حق ازدست‌رفته بنده رسیدگی و زمین مرا از او گرفته به بنده مسترد نمایید که زن و بچه من به گدائی نيفتند» (کمام، ۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۲۴).

۱۳- در عریضه نماینده زارعان جیرفت، به کمک از مذاهب دیگر اشاره شده است: «دین ما اسلام است و شرط انصاف نیست که به غیر از مذهب خودمان پناهنده شویم» (کمام، ۲۱/۵۰/۵/۳/۲/۱۷).

۱۴- در بعضی از عریضه‌ها به تمسخر اصلاحات ارضی و انقلاب شاه و مردم اشاره شده است. نماینده مردم جیرفت عنوان می‌کند که: «مالکان از انقلاب شاه و مردم به انکلاف شاه و مردم یاد می‌کنند» (کمام، ۲۱/۵۰/۵/۳/۲/۱۷)؛ «در صورت اخذ بهره مالکانه توسط مالکان، آن‌ها به قانون پوزخند زده» (کمام، ۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۱۱۸).

۱۵- در برخی عرایض، افراد از تهدید به مهاجرت اجباری در صورت رسیدگی نشدن به مطالباتشان و ادامه وضعیت بد زندگی شان، یاد می‌کنند. در عریضه نماینده خوش‌نشینان بم آمده است: «محض آبروی علی‌ابن‌ابی‌طالب به وضع ما طبقه بی‌بضاعت و زحمت‌کش رسیدگی فرموده که ماها از بین رفته و می‌رویم و عن‌قریب است به اُستان‌های دیگر که نزدیک مرکز می‌باشند کشانده بشویم» (کمام، ۲۱/۵۰/۵/۳/۲/۹)؛ زارعان منطقه خرم‌آباد در اعتراض به تعدیات مالک و حمایت نشدن از وضعیتشان بیان می‌کنند که «در صورت اخذ بهره مالکانه توسط مالکین، ناچاراً به شیخ‌نشین‌ها مهاجرت خواهیم کرد» (کمام، ۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۱۱۸).

۱۶- انتقاد از اجرای قانون اصلاحات ارضی و درخواست اصلاح هم در عرایض وجود دارد: «به‌رغم زمین‌دار شدن از نظر مالکان سابق همان رعیت هستیم. اگر قانون اصلاحات در تمام کشور قابل اجراست، شامل قریه ما نیز شود. امریه مؤثری به اداره اصلاح ارضی و ژاندارمری فرستاده شود تا دست از حمایت مالکین برداشته، قانون شامل حال قریه ما نیز گردد» (کمام، ۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۱۱۸).

۱۷- تهدید زارعان و معرفی آنان به عنوان اخلال‌گر به ساواک و دادگاه هم در عرایض زارعان وجود دارد: «آن‌ها را به نام اخلال‌گر به سازمان امنیت معرفی می‌کنند تا زارعان

بالاجبار ورق سفیدی را اثرانگشت بزند و با این شیوه بهره مالکانه زیادی را به سود مالک تنظیم نمایند» (کمام، ۲۱/۵۲/۵/۳/۱/۹۴). در عرایض تعدی مالک درزمینه دریافت مال الاجاره زیاد هم دیده می شود: «در سال ۴۳ [به] وسیله^۱ دادگاه بخش مرا تحت فشار گذاشت که زمین ها را تخلیه نماید. اجاره نامه رسمی دفترخانه ۱۵ طهران گرفته [که] اگر حرفی در تقلیل بهره و اجاره بهایم بگویم [به] وسیله^۲ دائره^۳ اجراء زندانی می نماید» (کمام، ۲۱/۵۱/۵/۳/۲/۴۵).

۷. یافته های پژوهش

یافته ها را می توان در پنج بند زیر خلاصه کرد:

مطالبات زارعان و خرده مالکان از مجلس بیست و یکم شامل مطالبات مالکیتی، مدنی، دولتی و به علت نگرانی از تأمین زندگی خانواده هایشان بوده است.

مجلس شورای ملی عرایض زارعان و خرده مالکان را با توجه به موضوع خاص آن به وزارت کشاورزی ارسال و نتیجه را پیگیری می کرد و پاسخ را برای شاکیان ارسال می کرد. عرایض زارعان و خرده مالکان پس از بررسی در کمیسیون عرایض در دوری باطل! دوباره به همان اداره ای (وزارت کشاورزی) ارجاع می شد که مسبب عریضه نویسی شاکیان به مجلس بود.

تهدید به مهاجرت در عرایض زارعان و خرده مالکان دیده می شود. آنان از این تهدید برای رسیدن به خواسته هایشان استفاده می کرده اند.

مطالبات زارعان و خرده مالکان، با وجود نگرانی های معیشتی و مشکلات پیش آمده در حقشان در زمان اجرای اصلاحات ارضی، جنبه سیاسی نداشت و آنها به سیاست های محمدرضا شاه معترض نبودند.

از یافته ها می توان این نتایج را به دست آورد: عرایض بازتاب شرایط اجتماعی، اقتصادی، و سیاسی زمانه خود هستند و واکنش ملت را در برابر اقدامات دولت نشان می دهند. از دیدگاه شاکیان عریضه نویسی به مجلس یکی از راه های منعکس کننده این واکنش و طرح شکایت از عملکرد ادارات دولتی شناخته می شد. اگرچه مجلس بخشی از دستگاه حکومتی است، ولی به عنوان نهادی قانون گذار در بین مردم شناخته می شود که شأن و اعتباری خاص دارد. زارعان و خرده مالکان به علت نقایص موجود در قانون اصلاحات ارضی، اجرای نادرست آن، دیدگاه ابهام آمیز دولت در نحوه اجرای مراحل اول و دوم، نحوه حل و فصل منازعات بین روستاییان بر مبنای حصول رضایت هر دو طرف منازعه، رسیدگی نشدن به شکایاتشان در ادارات دولتی، تبانی مالکان بزرگ محلی با مأموران دولت

۱. در سند: وسیله
۲. در سند: وسیله
۳. در سند: دائره

و تضييع حقوق آنان و قدرت و نفوذ مالکان بزرگ محلی، در وضعیت بد مالی و روحی قرار داشتند و جز نوشتن عریضه به مجلس راهی نداشتند. مجلس از نظر آنان مرجع تظلم خواهی بود. یکدست بودن مجلس بیست و یکم و تصویب قانون اصلاحات ارضی در این دوره مجلس، اهمیت این دوره مجلس را افزایش داده بود. زارعان و خرده مالکان با آگاهی از محتوای قانون اصلاحات ارضی به علت تبلیغات دولت برای اجرای آن، مجلس بیست و یکم را - که تصویب کننده این قانون بود - مرجعی می شناختند که می توانست با اعمال تغییراتی در قانون اصلاحات ارضی مشکلات آنان را حل کند. مکاتبات مجلس با وزارت کشاورزی نشان می دهد که مجلس قصد داشته است عرایض شاکیان را پیگیری کند و به عرایض آنها به صورت ظاهری هم که شده پاسخ دهد. شاکیان با وجود نارضایتی از مالکان بزرگ محلی، مأموران دولت، محتوای قانون اصلاحات ارضی و نحوه اجرای آن، از شاه به عنوان کسی که نوید دهنده عدالت اجتماعی و پرچمدار اجرای اصلاحات ارضی بود، یاد کرده اند که این نشانگر آن است که شاه در نظر آنان در مقام «ناجی» جای داشته است.

منبع

اسناد

مجموعه مرکز اسناد، کتابخانه و موزه مجلس شورای اسلامی (کمام)

(۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۳۹)؛ (۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۳۵)؛ (۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۳۲)؛ (۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۲۴)؛ (۲۱/۳۷/۳۰/۳/۱/۱۵)
(۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۵۹)؛ (۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۷۵)؛ (۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۸۹)؛ (۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۹۴)
(۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۹۷)؛ (۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۱۰۷)؛ (۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۱۱۸)؛ (۲۱/۴۹/۵/۳/۱/۱۲۱)
(۲۱/۵۰/۵/۳/۲/۸)؛ (۲۱/۵۰/۵/۳/۲/۹)؛ (۲۱/۵۰/۵/۳/۲/۱۳)؛ (۲۱/۵۰/۵/۳/۲/۱۷)؛ (۲۱/۵۰/۵/۳/۲/۲۹)
(۲۱/۵۰/۵/۳/۲/۳۰)؛ (۲۱/۵۰/۵/۳/۲/۴۶)؛ (۲۱/۵۰/۵/۳/۲/۵۴)؛ (۲۱/۵۰/۵/۳/۲/۵۵)
(۲۱/۵۱/۵/۳/۲/۳۲)؛ (۲۱/۵۱/۵/۳/۲/۳۵)؛ (۲۱/۵۱/۵/۳/۲/۴۵)؛ (۲۱/۵۱/۵/۳/۲/۵۳)
(۲۱/۵۱/۵/۳/۲/۸۷)؛ (۲۱/۵۱/۵/۳/۲/۹۷)؛ (۲۱/۵۱/۵/۳/۱/۱۵)؛ (۲۱/۵۲/۵/۳/۱/۲۴)
(۲۱/۵۲/۵/۳/۱/۵۷)؛ (۲۱/۵۲/۵/۳/۱/۷۱)؛ (۲۱/۵۲/۵/۳/۱/۷۶)؛ (۲۱/۵۲/۵/۳/۱/۸۶)
(۲۱/۵۲/۵/۳/۱/۸۹)؛ (۲۱/۵۲/۵/۳/۱/۹۲).

کتاب

آوری، پیتر و همکاران. (۱۳۹۰). *تاریخ ایران دوره پهلوی از رضاشاه تا انقلاب اسلامی*. دفتر دوم از جلد هفتم. (مرتضی ثاقب فر، مترجم). تهران: جامی.
بصیرت منش، حمید؛ منصور، توران. (۱۳۹۴). *مجلس بیست و یکم شورای ملی*. تهران: کتابخانه، موزه و

مرکز اسناد مجلس شورای ملی.
خسروی، خسرو. (۱۳۵۸). *جامعه‌شناسی روستای ایران*. تهران: پیام.
دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۷). *لغت‌نامه دهخدا*. تهران: دانشگاه تهران.
فوران، جان. (۱۳۷۷). *مقاومت شکننده (تاریخ تحولات اجتماعی ایران از صفویه تا سال‌های پس از انقلاب اسلامی)*. (احمد تدین، مترجم). تهران: رسا.
کدی، نیکی. (۱۳۶۹). *ریشه‌های انقلاب ایران*. (عبدالرحیم گواهی، مترجم). تهران: قلم.
لمتون، آن. (۱۳۹۴). *اصلاحات ارضی در ایران (۱۳۴۰-۱۳۴۵ش)*. (مهدی اسحاقیان، مترجم). تهران: امیرکبیر.
مجیدی، عبدالمجید و دیگران. (۱۳۸۱). *برنامه‌ریزی و توسعه در ایران ۱۳۲۰-۱۳۵۷ش*. تهران: گام نو.
مروار، محمد. (۱۳۸۶). *مجلس شورای ملی (دوره‌های بیست‌ویکم تا بیست‌وچهارم)*. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
مروارید، یونس. (۱۳۷۷). *از مشروطه تا جمهوری: نگاهی به ادوار مجالس قانون‌گذاری در دوران مشروطیت: مشروطیت سوم (جلد سوم)*. تهران: اوحدی.
معین، محمد. (۱۳۴۳). *فرهنگ فارسی*. تهران: امیرکبیر.
هوگلاند، اریک. (۱۳۹۲). *زمین و انقلاب در ایران (۱۳۴۰-۱۳۶۰ش)*. (فیروزه مهاجر، مترجم). نشر: پردیس دانش.
یرواند، آبراهامیان. (۱۳۷۷). *ایران بین دو انقلاب*. (احمد گل محمدی و محمدابراهیم فتاحی، مترجمان). تهران: نشر نی.

مقاله

بابایی، حبیب. (بهار ۱۳۹۲). «شکایات روستاییان آذربایجان به مجلس بیست‌ویکم شورای ملی (۱۳۴۲ش-۱۳۴۶ش)». فصل‌نامه علمی-ترویجی *اسناد بهارستان*، دوره جدید، شماره اول، صص ۶۴-۲۵.
بصیرت‌منش، حمید. (تابستان ۱۴۰۱). «تحلیل عرایض انتخاباتی دوره بیست‌ویکم مجلس شورای ملی». فصل‌نامه تحقیقات تاریخی و مطالعات آرشیوی *گنجینه اسناد*، سال ۳۲، دفتر دوم، صص ۸۲-۱۲۱.
سادات بیدگلی، سیدمحمود؛ عامری، فرزانه. (بهار و تابستان ۱۳۹۷ش). «تحلیل مطالبات زنان تهران در دوره پهلوی دوم (۱۳۲۰-۱۳۳۲ش) براساس عرایض مجلس شورای ملی». دوفصل‌نامه علمی-پژوهشی *تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگری* دانشگاه الزهراء، سال بیست‌وهشتم، دوره جدید، شماره ۲۱، پیاپی ۱۰۶، صص ۷۷-۱۰۷.
شوهانی، سیاوش. (بهار ۱۳۸۸). «گذری بر عرایض اعانات (اعانات نتیجه بدفهمی از نهاد قانون‌گذار)». فصل‌نامه *پیام بهارستان*، دوره دوم، سال اول، شماره ۳، صص ۳۱۵-۳۲۹.

ططری، علی. (تابستان ۱۳۸۸). «بررسی جایگاه عربیضه در پژوهش های اسنادی». فصل نامه پیام بهارستان، دوره دوم، سال اول، شماره ۴، صص ۴۶۵-۴۷۶.

روزنامه و نشریات

اطلاعات، شماره ۱۱۲۱۰، ۱۴ مهر ۱۳۴۲ ش.
اطلاعات، شماره ۱۲۴۰۲، ۱۴ مهر ۱۳۴۶ ش.
نشریه سازمان اصلاحات ارضی. (۱۳۴۴). تهران: بانک ملی.

English Translation of References

Documents

Majmu'è-ye Markaz-e Asnād, Ketāb-xāneh, va Muze-ye Majles-e Šorā-ye Eslāmi

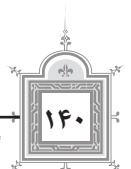
(Kemām) (Library, Museum and Document Center of Iran Parliament):

(15/1/3/30/37/21);(35/1/3/5/49/21) ؛(32/1/3/5/49/21) ؛(24/1/3/5/49/21) ؛
؛(89/1/3/5/49/21) ؛(75/1/3/5/49/21) ؛(59/1/3/5/49/21) ؛(39/1/3/5/49/21)
؛(118/1/3/5/49/21) ؛(107/1/3/5/49/21) ؛(97/1/3/5/49/21) ؛(94/1/3/5/49/21)
؛(13/2/3/5/50/21) ؛(9/2/3/5/50/21) ؛(8/2/3/5/50/21) ؛(121/1/3/5/49/21)
؛(46/2/3/5/50/21) ؛(30/2/3/5/50/21) ؛(29/2/3/5/50/21) ؛(17/2/3/5/50/21)
؛(35/2/3/5/51/21) ؛(32/2/3/5/51/21) ؛(55/2/3/5/50/21) ؛(54/2/3/5/50/21)
؛(97/2/3/5/51/21) ؛(87/2/3/5/51/21) ؛(53/2/3/5/51/21) ؛(45/2/3/5/51/21)
؛(71/1/3/5/52/21) ؛(57/1/3/5/52/21) ؛(24/1/3/5/52/21) ؛(15/1/3/5/52/21)
92/1/3/5/52/21) ؛(89/1/3/5/52/21) ؛(86/1/3/5/52/21) ؛(76/1/3/5/52/21)). [In Per-
sian]

Books

Abrahamian, Ervand. (1377/1998). "*Irān bein-e do enqelāb*" (Iran between two revolutions). Translated by Ahmad Golmohammadi & Mohammad Ebrahim Fattahi. Tehran: Našr-e Ney. [In Persian]

Avery, Peter et al. (1390/2011). "*Tārix-e Irān dar dore-ye Pahlavi: Az Rezā Šāh tā enqelāb-e eslāmi, daftar-e dovvom az jeld-e haftom*" (The history of Iran in Pahlavid era: From Reza Shah to Islamic revolution). Translated by Morteza

- Sagheb Far. Tehran: Jāmi. [In Persian]
- Basiratmanesh, Hamid; & Mansouri, Touran. (1394/2015). *“Majles-e bišt-o-yekom-e Šorā-ye Melli”* (Twenty-first session of the national assembly). Tehran: Ketāb-xāne, Muze va Markaz-e Asnād-e Majles-e Šorā-ye Eslāmi (Kemām) (Library, Museum and Document Center of Iran Parliament). [In Persian]
- Dehkhoda, Ali Akbar. (1377/1998). *“Loqat-nāme-ye Dehxodā”* (Dehkhoda lexicon) (vol. 10). Tehran: Dānešgāh-e Tehrān (University of Tehran). [In Persian]
- Foran, John. (1392/2013). *“Moqāvemāt-e šekanandeh: Tārix-e tahavvolāt-e e'temā'ee-ye Irān az Safaviyeh tā sāl-hā-ye pas az enqelāb-e eslāmi”* (Fragile resistance: Social transformation in Iran from 1500 to the revolution). Translated by Ahmad Tadayyon. Tehran: Rasā. [In Persian]
- Hooglund, Eric. (1392/2013). *“Zamin va enqelāb dar Irān 1340 – 1360 SH”* (Land and revolution in Iran, 1960-1980). Translated by Firouzeh Mohajer. Tehrān: Pardis-e Dāneš. [In Persian]
- Keddie, Nikki. (1369/1990). *“Riše-hā-ye enqelāb dar Irān”* (Roots of revolution: An interpretive history of modern Iran). Translated by Abd Al-Rahim Gavahi. Tehran: Qalam. [In Persian]
- Khosravi, Khosro. (1358/1979). *“Jāme'e-šenāi-ye ruštā-ye Irān”* (Sociology of the villages in Iran). Tehran: Payām. [In Persian]
- Lambton, Ann. (1394/2015). *“Eslāhāt-e arzi dar Irān 1340-1345 SH”* (Landlord and peasant in Persia: A study of land tenure and land revenue administration). Translated by Mehdi Eshaghian. Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Majidi, Abdul Majid et al. (1381/2002). *“Barnāme-rizi va towse'eh dar Irān 1320 – 1357 SH”* (Planning and development in Iran 1320 – 1357 SH / 1941 – 1978 AD). Tehran: Gām-e no. [In Persian]
- Moeen, Mohammad. (1343/1964). *“Farhang-e Fārsi”* (Moin Encyclopedic Dictionary) (vol. 2). Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Morvar, Mohammad. (1386/2007). *“Majles-e Šorā-ye Melli: Dore-hā-ye bišt-o-ye-kom tā bišt-o-čahārom”* (The national assembly: Twenty-first to twenty-fourth terms). Tehran: Markaz-e Asnād-e Enqelāb-e Eslāmi (Marāsān) (Islamic Revolu-

tion Documents Center). [In Persian]

Morvarid, Younes. (1377/1998). “*Az mašruteh tā jomhuri: Negāhi be advār-e majāles-e qanun-gozāri dar dōw-rān-e mašrutīyat: Mašrutīyat-e sevvom (Jeld-e sevvom)*” (From the constitution to the republic: A look at the periods of legislative assemblies in the constitutional era: The third constitutionalism) (vol. 3). Tehran: Owhadi. [In Persian]

Articles

- Babayi, Habib. (Spring 1392/2013). “Šekāyāt-e rustāyiān-e Āzarbāyjān be majles-e bist-o-yekom-e Šorā-ye Melli (1342 – 1346 SH)” (Complaints of the villagers of Azerbaijan to the 21st term of the National Assembly (1342-1346 SH / 1963-1967 AD)). *Fasl-nāme-ye ‘Elmi-Tarviji-ye Asnād-e Bahārestān*, new vol., issue 1, pp. 25 – 64. [In Persian]
- Basiratmanesh, Hamid. (Summer 1401/2022). “Tahlil-e ‘arāyez-e entexābāti-ye dowre-ye bist-o-yekom-e majles-e šorā-ye melli (1342 – 1346 SH)” (The election petitions of the twenty-first national consultative assembly: An analytical survey). *Fasl-nāme-ye Tahqiqāt-e Tārixi va Motāle’āt-e Āršivi-ye Ganjine-ye Asnād*, 32(2), pp. 82 – 121. [In Persian]
- Sadat, Seyyed Mahmoud; & Ameri, Farzaneh. (Spring & Summer 1397/2018). “Tahlil-e motālebāt-e zanān-e Tehrān dar dowre-ye Pahlavi-ye dovvom (1320 – 1332 SH) bar asās-e ‘arāyez-e Majles-e Šorā-ye Melli” (Analysis of the demands of Tehran women in the second Pahlavi period (1941 – 1953) based on the petitions to the National Assembly). *Fasl-nāme-ye Tārixi-negari va Tārixi-negari (Historical Perspective & Historiography)*, 28(21), series no. 106. [In Persian]
- Shohani, Siyavash. (1389/2010). “Gozari bar ‘arāyez-e e’ānāt (E’ānāt natije-ye bad-fahmi az nahād-e qanun-gozār)” (Passing on donation applications (donations as a result of a misunderstanding from the legislative body)). *Fasl-nāme-ye Payām-e Bahārestān*, 1st year, 2(3), pp. 315 – 329. [In Persian]
- Tatarri, Ali. (1388/2009). “Barresi-ye jāyghāh-e ‘arizeh dar pažuheš-hā-ye asnādi” (Examining the position of the petition in documentary research). *Payām-e*

Bahārestān, 1st year, 2(4), pp. 465 – 476. [In Persian]

Newspapers and press

Ettelā'āt, issue 11210, 14 Mehr 1342 SH / 6 October 1963 AD. [In Persian]

Ettelā'āt, issue 12402, 14 Mehr 1346 SH / 6 October 1967 AD. [In Persian]

Našriye-ye Sāzmān-e Eslāhāt-e Arzi. (1344/1965). Tehrān: Bānk-e Melli (Bank Melli
Iran). [In Persian]

